

BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
İLAHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN

ELMİ
MƏCMUƏSİ

№ 01 (03) MART (MART) 2005

KUR'AN HİTÂBININ EHL-İ KİTABI BAĞLAYICILIĞI ÜZERİNE

*Doç. Dr. Mustafa Altundağ**

“Kur'an'ın Evrenselliği” başlığını taşıyan bundan önceki bir makalemizde¹ Kur'an hitâbının – genel anlamda- zaman, mekan ve muhatap boyutuyla evrenselliği üzerinde durmuştuk. Söz konusu makalede verilen bilgiler ve varılan sonuçla, son ilâhî kitabın mesajının, inişinden kıyamete kadar bütün insanları kuşattığını ortaya koymaya çalışmıştık. Ancak konunun, Kur'an'da önemli bir yer tutan ve haklarında, semâvî olmayan din mensuplarına göre bazı yönlerden farklı hüküm ve ifadelerin yer aldığı Ehl-i kitap (yahudiler ve hıristiyanlar) açısından ayrıca ele alınması gerekmektedir. Zira gayri müslim yazarlardan bazıları, Kur'an'daki Ehl-i kitaba yönelik söz konusu ifade ve hükümlerden hareketle, onun önceki semâvî din mensuplarını bağlayıcı olmadığı iddiasını seslendirmeye çalışmaktadırlar. Meselâ son dönem hıristiyan (ortodoks) Kıptîlerin dînî lideri Papa Şenude bu noktada Kur'an'ın önceki kitapları tasdik edici olduğunu bildiren âyetleri ve bu çalışmada yer verilecek daha başka âyetleri öne çıkararak iddiasını ispat etme gayretinde olmuştur. Öte yandan özellikle son dönemlerde müslüman düşünür ve yazarlardan bazılarının, benzer âyetlerden yola çıkarak, Ehl-i kitabın Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e iman etmeleri gerektiği, ancak bu dinin amelî hükümlerinin onları bağlayıcı olmayabileceği görüşünü dillendirdikleri görülmektedir.

Bu çalışma, söz konusu iki yaklaşımın Kur'an'a dayalı argümanlarını ele alıp analiz etmeyi hedeflemektedir.²

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesi, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi profesörü.

¹ bk. Mustafa Altundağ, “Kur'an'ın Evrenselliği: Delilleri, Karşıt Görüşün Analizi”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Elmi Mecmuası*, sayı 1, 2004, s. 101-134.

² Bu konuda, özellikle Ehl-i kitabın amelî hükümler sahasında kendi ahkamı ile amel edebileceğini savunan müslüman yazarların görüşlerini değerlendirme noktasında yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Talat Kocyiğit, “Cennet Müminlerin Tekelindedir”, *İslâmî Araştırmalar*, c. 3, sy. 3, Temmuz 1989, s. 85-94; Veli Ulutürk, “Hz. Muhammed'in Ebedî Risâleti Ehl-i

A. KUR'AN HİTÂBININ EHL-İ KİTABI BAĞLAYICI OLDUĞUNA DAİR DELİLLER

1. İlâhî Kitaplara ve Peygamberlere İman Etmenin Gerekliliğini Bildiren Naslar

Cenâb-ı Hakk'ın gönderdiği bütün peygamberlere ve kitaplara iman, İslam'ın akîde esaslarının ikisini teşkil eder. Yüce Yaratıcı, Nisâ sûresinde (4/136) Allah'a, elçisi Hz. Muhammed'e, ona indirilen kitaba ve daha önce indirilen kitaplara imanı emrettikten sonra "*Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve âhiret gününü inkâr ederse hakikatten iyice uzaklaşmış, sapıklığın en koyusuna dalmış olur*" buyurarak gönderdiği peygamberlerin ve kitapların hepsine iman etmenin gereğine dikkat çekmiş, aynı sûrenin ileriki âyetlerinde (4/150-151), Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip "*bir kısmına inanırız ama bir kısmını inkâr ederiz*" diyenleri³ "*gerçek kâfirler*" olarak nitelendirmiş ve inkârcılar için "*rezil ve rüsva edici bir azap*" hazırladığını belirtmiştir. Nisâ 136'da zikredilen imanın beş esası Bakara'nın 177. âyetinde de geçmektedir.

Bakara sûresinin bir pasajında da (2/135-137) Ehl-i kitabın "*yahudi veya huristiyani olun ki, doğru yolu bulasınız*" şeklindeki sözleri nakledildikten sonra müminlerden, peygamberlere verilen kitapların hepsine iman etmeleri, peygamberler arasında hiçbir ayırım yapmamaları istenir ve Ehl-i kitabın, ancak müminlerin iman ettiği gibi iman etmeleri durumunda doğru yolu bulmuş olacakları belirtilir. Bütün peygamberlere ve gönderilen ilâhî kitaplara iman emri, Âl-i İmrân'da yinelenmiş (3/84), Bakara'nın sonlarında ise (2/285) müminlerin Allah'a ve meleklerle imanının yanında bütün peygamberlere ve kitaplara iman etme vasıfları üzerinde durulmuştur.

Bir elçiyi tanımak aslında onun kendisini değil onu göndereni tanımak, tanımamak da gönderenini tanımamak demektir. Meselâ bir devletin elçisini

Kitaba da Şamildir". *Ebedî Risâlet-1*, İzmir: Işık Yay., 1993, s. 73-88; Mesut Erdal, "Kur'an'a Göre Ehl-i Kitabın Uhrevî Felah ve Kurtuluşu Meselesi", *Dicle Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. 4, sy. 1, Diyarbakır 2002, s. 1-33. Kur'an'da Ehl-i kitap konusunda genel bilgi için bk. Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, İzmir: Işık Yayınları, 1996; Remzi Kaya, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap ve İslam*, Ankara: Altınkalem Yayınları, 1994; Ulutürk, Veli, *Kur'an'da Ehl-i Kitap*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996; Fatih Kesler, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, Ankara: TDV Yay., 1995.

³ Mufessirlerin kaydettiklerine göre âyette sözü edilenler, Allah'a inanıp peygamberlere inanmayan putperestler ve diğer peygamberlere iman ettikleri halde Hz. İsa'ya veya Hz. Muhammed'e iman etmeyen Ehl-i kitaptır. Âyetin siyak ve sibakı da bunu göstermektedir.

tanımayıp reddetmek, o devleti ve kanunlarını reddetmekle eşdeğerdir. Benzer şekilde, Allah'ın gönderdiği elçiyi inkâr, Allah'ı inkâr etmek anlamına gelir. Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'i reddeden zaten ona verilen Kur'an'ı da kabul etmiyor demektir. Bu noktada hıristiyanlar Hz. Muhammed'i, yahudiler ise Hz. İsa ve Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmemişler, böylece bu yönden hıristiyanların inkârı bir ise yahudilerinki iki, putperestlerin inkârı daha fazla olmuştur. Nihayet mutlak olarak dîni ve ulûhiyeti kabul etmeyenlerin inkârının ise ucu bucağı yoktur. Sözün kısası, Allah'a itaat ile elçisine itaat arasında “karşılıklı olarak birinin varlığının diğerinin varlığını gerektirmesi” (telâzüm) ilişkisi vardır.⁴ Dolayısıyla son peygamber Hz. Muhammed geldikten sonra diğer tüm insanlar gibi yahudi ve hıristiyanların da ona ve onun getirdiği Kur'an'a iman etmeleri, hem daha önce gönderilen ilâhî kitapların hem de Kur'an'ın bir emri ve gereğidir.

2. Ehl-i kitabı Hz. Muhammed'e ve

Kur'an'a İman Etmeye Çağırın Naslar

Hiçbir ayırım yapmaksızın bütün insanların ilâhî kitaplara ve peygamberlere iman etmeleri gerektiğini bildiren âyet ve hadislerin yanında, özellikle yahudi ve hıristiyanların son elçiye ve onun getirdiği kitaba iman etmeleri gerektiğini bildirenler de vardır. Bir sonraki başlık altında üzerinde durulacak âyetler “iman” unsurunu da içerdiği için burada aşağıdaki âyetlerin meali ile iktifa edilecektir: “*Siz ey kendilerine (daha önce) kitap verilenler! Biz birtakım yüzleri silip enseleri gibi dümdüz etmeden, yahut Ashâb-ı sebt'i (cumartesi yasağını ihlal eden yahudileri) lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce yanınızdakileri (kitapları) tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'an'a) iman edin! Allah'ın emri mutlaka yapılı*” (Nisâ 4/47); “*Ey İsrailoğulları! Size ihsan ettiğim nimetimi hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, Ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Ve yalnızca Benden korkun. Sizin yanınızda bulunanı (Tevrat'ı) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'an'a) iman edin. Onu inkâr edenlerin başını siz çekmeyin. Âyetlerimi az bir fiyatla (dünya menfaati karşılığında) değiştirmeyin.*

⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Matbaai Ebüzziya, 1935-38, II, 1077-1078.

Asıl bana karşı gelmekten sakının. Hakkı bâtila karıştırmayın, bile bile gerçeği gizlemeyin" (el-Bakara 2/40-42).

Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a iman etmelerinin gerekli olduğunu bildiren hadislerden bazıları şunlardır: Müslim'in rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber, "*Varlığımı elinde tutan Allah'a ant olsun ki, bu ümmetten, yahudi veya hıristiyan, bir kimse beni işitir, sonra da benimle gönderilene (Kur'an'a) iman etmeden ölürse, o kesinlikle ateşe girenlerden olur*" buyurulmuştur.⁵ Bir rivâyete göre Hz. Peygamber'in abdest suyunu döken, pabuçlarını tutan (hizmetini gören) yahudi bir uşak vardı. Bir gün hastalandı. Hz. Peygamber ziyaretine gitti. Babası da baş ucunda oturuyordu. Hz. Peygamber uşağa adıyla seslenerek: "Lâ ilâhe illallâh" demesini istedi. Uşak babasına baktı; babası bir şey demedi. Hz. Peygamber ona tekrar söyledi. Uşak babasına baktı; babası dedi ki: Ebü'l-Kâsım'a itaat et! Bunun üzerine uşak: "Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve sen Allah'ın Resûlüsün" dedi. Hz. Peygamber oradan ayrılırken şöyle diyordu: "*Benim sâyemde onu ateşten kurtaran Allah'a hamd olsun!*"⁶ Bazı rivâyetlerde Hz. Ali'nin, Hayberli yahudilerle ne yapmaları için savaşağını sorması üzerine Hz. Peygamber, onlarla Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehâdet getirmelerine kadar savaşmasını istemiş, bunu yaptıklarında –dinin yasaklarını çiğnemedikçe– kanlarını ve mallarını korumuş olacaklarını bildirmiştir.⁷

3. Ehl-i kitabı Hz. Muhammed'e ve

Kur'an'a Tâbi Olmaya Davet Eden Naslar

Kur'an âyetleri içerisinde yukarıda bir kısma yer verilen ve son elçi Hz. Muhammed'e ve onun getirdiği Kur'an'a iman etmeyi emreden âyetlerin yanında her ikisine tâbi olmayı emredenler de vardır. Bu başlık altında konuyla ilgili bazı âyet kümeleri ve hadisler üzerinde durulacaktır.

⁵ Müslim, "İmân", 240; Ahmed b. Hanbel, II, 350; IV, 396.

⁶ Buhârî, "Cenâiz", 80; "Merdâ", 11; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 2; Ahmed b. Hanbel, III, 175, 227, 280; İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İsmail, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm* (nşr. M. İbrahim el-Bennâ ve dğr.), Kahire 1390/1971, II, 20-21 (Buhârî'nin rivâyetinde bazı lafız değişiklikleri vardır).

⁷ Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 33.

a) Konunun en belirgin örneğini A'râf sûresinin 157 ve 158. âyetleri teşkil eder. Mekke döneminin sonlarında, hicretten hemen önce indiği tahmin edilen⁸ sûrenin, Hz. Musâ'nın kavmiyle olan mücadelesine tahsis edilmiş olan bölümünde (103-171 arası âyetler) yer alan bu iki âyetin mealî şu şekilde verilebilir: "Onlar ki ellerindeki Tevrât ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygamber'e uyarlar. O (peygamber), onlara iyiliği emreder, onları kötülükten men eder; onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri harâm kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. Ona iman eden, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûra (Kur'an) uyanlar, işte kurtuluşa erenler onlardır. De ki: Ey insanlar, ben sizin hepînize, göklerin ve yerin sâhibi olan, kendisinden başka tanrı bulunmayan, yaşatan, öldüren Allah'ın Elçisiyim. Gelin Allah'a ve O'nun ümmî peygamberi olan Elçisine iman edin -ki o (peygamber) de Allah'a ve O'nun sözlerine iman etmektedir-, ona uyun ki doğru yolu bulasınız!"

Bu iki âyette, konumuz açısından, şu hususlar câlib-i dikkattir:

- Cenâb-ı Hakk'ın engin rahmetine nail olacak olan Ehl-i kitap, ellerindeki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları elçiye, o ümmî nebîye (Hz. Muhammed) tâbi olanlardır.

- Ümmî peygamber onlara iyiliği emredip kötülükten men eder ve dînî-hukûkî (teşriî) hükümler getirir; temiz ve hoş şeyleri helâl, pis şeyleri harâm kılar, onlardan ağır yükleri kaldırır. Muhammed Esed'in ifadesiyle burada, "hem Musa şeriatinin vazettiği çok sayıdaki sıkı ritüel ve yükümlülöklere, hem de muharref İnciller'de ortaya konan öğretinin belirgin bir biçimde öngördüğü çileci-eziyetçi eğilimlere işaret ediliyor. Bununla Kur'an, muayyen topluluklar için ve insanın gelişim sürecinin belli safhasında ruhsal disiplinin, ruhsal arınmanın yolları ve araçları olarak görülen bu "yük ve zincirlerin", son peygamber Hz. Muhammed'in tebliğiyle Allah'ın mesajı son ve evrensel çizgisine ulaştıktan sonra artık gereksiz olduklarını îma ediyor."⁹

- Kurtuluşa, ümmî peygambere iman eden, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûra uyanlar erecektir.

⁸ Mevlânâ Muhammed Ali, *The Holy Qur'an*, Ohio (U.S.A.), 2002, s. 326; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal Tefsir* (trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul: İşaret Yayınları, 2001/1422, s. 267.

⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 305.

- Hz. Muhammed, bütün insanlara gönderilmiş Allah Elçisidir. Bağlamından hareketle bazı âlimler 158. âyette “cemîan/hepinize” vurgusunun zikredilmesini şu şekilde açıklamışlardır: Bu vurgu, Hz. Muhammed’e tâbi olmayı yasaklayan yahudileri susturup azarlama, ayrıca Muhammed’in İsrailoğullarına değil de diğer milletlere mahsus bir peygamber olduğunu iddia eden bir yahudi fırkasına karşı diğer insanları ikaz etme; onun mesajının İsrailoğullarını da kuşattığını beyan etme amacına yöneliktir.¹⁰

- Doğru yolu bulabilmek için Allah’a iman etmenin yanında O’nun elçisi olan ümmî nebîye de iman etmek ve ona tâbi olmak gerekir.

Bu iki âyette Ehl-i kitap da dahil bütün insanlardan, Hz. Muhammed’e ve Kur’an’a iman etmeleri, her ikisine de tâbi olmaları istenmektedir. Kur’an’a tâbi olmak, ondaki her türlü ahkâmın gereğini yerine getirmekle, Hz. Muhammed’e tâbi olmak ise Kur’an’ın hükümlerinin yanı sıra söz ve fiillerinde Hz. Peygamber’e uymakla olur.¹¹ Süleyman Ateş’in de ifade ettiği gibi, 158. âyetteki “elçiye tâbi olun” emri, 157. âyetteki “onunla birlikte gönderilen nûra (Kur’an’a) tâbi olun” emrinden daha geneldir. Çünkü birincisi yalnız Hz. Muhammed’e vahyedilen Kur’an’a uymayı emrederken, ikincisi, onun kendisine uymayı emretmektedir. Bu âyet, Hz. Peygamber’in din konusunda, vahiy dışında kendi içtihadıyla koyduğu hükümlere uymayı gerekli kılar. Ancak uyulması gerekli hususlar, dîni nitelikteki hükümlerdir. Âdet kabilinden olan hükümlere uymak gerekli değildir.¹²

b) Peygamberlerin ve ümmetlerinin, kendilerinden sonra gelen peygamberlere iman etme, davet ve irşat görevlerinde onlara yardım etme yükümlülüğü, İslâm’daki nübüvvet anlayışının en önemli esaslarından birini teşkil eder. Aşağıdaki âyetler bu esas açık bir biçimde beyan etmektedir: “Allah peygamberlerden, ‘Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra, sizin yanınızda bulunamı (kitabı) tasdik edici bir elçi (resûl) geldiğinde, mutlaka ona inanacak ve yardım edeceksiniz’ diye söz almış, ‘Bunu kabul ettiniz, bu ağır yükümü sırtınıza aldınız mı?’ dediğinde ‘Kabul ettik’ cevabını vermişler;

¹⁰ bk. Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rîhu’l-me’ânî*, Beyrut: Dârü’l-fikr, 1414/1994, VI, 121; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, Tunus: Dâru Sahnûn, 1997, IX, 139.

¹¹ bk. Fahreddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîrû’l-kebîr*, bsm. yeri yok (Matbaatü Mektebi’l-İlâmi’l-İslâmiyye), 1413 (Kahire: el-Matba’atü’l-behiyye baskısından ofset), XV, 29-30.

¹² Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts., III, 400.

bunun üzerine 'Öyleyse şahit olun, Ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdennim" buyurmuştu. Artık bundan sonra kim dönerse işte onlar yoldan çıkmışların ta kendileridir. Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?! Oysa göklerdekiler ve yeryüzündekiler isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir ve O'na döndürüleceklerdir" (Âl-i İmrân 3/81-83). Bu âyetler bütün peygamberlerin birbirlerini doğruladıklarını, eğer kendilerinden sonra bir peygamber gelmişse ona iman etme ve yardımcı olma sözü verdiklerini ifade etmektedir. Peygamberlerin verdikleri bu söz aynı zamanda onların ümmetleri için de geçerlidir.

M. Reşid Rıza'nın da dediği gibi, eğer aynı devirde iki peygamber gelmişse bunlar birbirlerinin yardımcılarıdır. Hz. Musa ile Harun gibi. Bir peygamber gönderildikten sonra aynı kavme bir zaman sonra henüz o peygamber hayatta iken başka bir peygamber daha gönderilse önceki, sonrakini tasdik eder. Şayet sonrakinin getirdiklerinde, öncekinin getirdiklerinin bir kısmını yürürlükten kaldıran (nesh eden) hükümler bulunursa birincisinin getirdiklerini kabul eder. Bu, tıpkı şuna benzer: Bir padişahın bir elçi gönderilir, sonra ardından başka bir elçi daha gönderilirse birinci elçi, ikincinin söylediklerini doğrulayıp ona yardım eder. Ama kendi elçiliği de devam eder. Çünkü ikincisi, birincisinin görevini tamamlamak için gönderilmiştir.¹³ Reşid Rıza'nın, aynı dönemde yaşayan iki peygamber hakkında söylediği şeyi, farklı dönem ve asırlarda yaşayan peygamberlerin ümmetleri için söylemek rahatlıkla mümkündür.

Üzerinde durulan âyetler, Asr-ı saâdetteki Ehl-i kitabın inançlarının sorgulandığı, önceki bazı peygamberlere ve yeni dine karşı sergiledikleri olumsuz tutum ve davranışların kınandığı Âl-i İmrân sûresinin uzunca bir pasajında yer alır. Bundan da, söz konusu âyetlerle Hz. Peygamber dönemindeki yahudi ve hıristiyanlara, âhir zaman peygamberine iman edip destek vermelerinin gereğine işaret ve bu konuda Allah'a verdikleri sözü hatırlatma hedefinin güdüldüğü anlaşılır. Zira müfessir Taberî'nin (ö. 310/923) de kaydettiği gibi, âyetlerde öncelikle Medine ve civarında yaşayan Ehl-i kitaba şu tembihte bulunmaktadır: Peygamberleriniz vasıtasıyla atalarınızdan alınan ve Hz. Muhammed'e iman edeceğinize, tâbi olacağınıza ve onu yalanlayıp muhalefet edenlere karşı ona yardım edeceğinize dair yükümlülüklerinizi içeren

¹³ Ateş, Süleyman, a.g.e., II, 73.

yeminle pekiştirilmiş sözü (misâk) hatırlayın ve bu sözün gereğini yerine getirin!¹⁴ Bunun böyle olduğunu sürenin 81. âyetindeki “*yanınızda bulunani tasdik edici bir peygamber geldiğinde*” ifadesi de doğrular; Kur’an’da Hz. İsa ve İncil için “*kendinden öncekini veya yanınızdakini (Tevrat’ı) doğrulayıcı*”¹⁵ ifadesi kullanıldığı gibi benzer ifade bir çok âyette Hz. Muhammed ve Kur’an için de kullanılmıştır.¹⁶ Ayrıca Asr-ı saâdetteki Ehl-i kitabın Hz. Muhammed’i veya Kur’an’ı çok iyi bildikleri; çocuklarını tanıdıkları gibi tanıdıkları bildirilir.¹⁷ Âl-i İmrân sûresinin üzerinde durulan 82. âyetinde iman ve yardım etme yükümlülüğünü yerine getirmeyenler fâsik olmakla¹⁸, 83. âyetinde ise Allah’ın dininden başka bir din peşine düşmekle suçlanırlar.

Öte yandan başka âyetlerde özel olarak İsrailoğullarından ve hıristiyanlardan alınan ahitten söz edilir ki, bu âyetler Âl-i İmrân âyetlerinde sözü edilen ahdi daha da açıklığa kavuşturmaktadır. Meselâ Mâide sûresinin 12-13. âyetlerinde İsrailoğullarından alınan ahitte namaz kılma, zekat verme gibi ibadetleri yerine getirmenin yanında “Allah’ın elçilerine” imanın da yer aldığı, ancak onların ahitlerini bozdukları; benzer bir ahdin hıristiyanlardan alındığı ama onların da kendilerine bildirilenlerden önemli bir kısmını unuttukları ifade edilir. Âl-i İmrân’da yer alan bir âyette (3/187) de Ehl-i kitaptan, kendilerine verilen kitabı insanlara açıklayacaklarına, onu gizlemeyeceklerine dair söz alındığı, fakat onların bunu kulak ardı ettikleri ve kitabı az bir dünyalıkla değiştikleri belirtilir. Bir kısım âyetlerde önceki semâvî kitaplarda Kur’an ve Hz. Muhammed’in ahir zamanda geleceğine ve her ikisine de iman edilmesi gerektiğine dair bilgiler yer aldığına göre,¹⁹ Ehl-i kitabın açıklamakla yükümlü oldukları fakat yerine getirmeyip kulak ardı ettikleri, az bir dünyalıkla değiştirdikleri hususların başında Kur’an ve Hz. Muhammed’in elçiliği gelmektedir. Nitekim daha önce de zikredildiği üzere Bakara sûresinde (2/40-42) İsrailoğullarının Allah’a verdikleri sözü yerine getirmeleri, Tevrat’ı tasdik edici olarak indirilen Kur’an’a iman etmeleri, onu

¹⁴ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tefsîrü't-Taberî: Câmi'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1412/1992, III, 333-334.

¹⁵ bk. Âl-i İmrân 3/50; el-Mâide 5/46; es-Saf 61/6.

¹⁶ bk. el-Bakara 2/41, 89, 97, 101; Âl-i İmrân 3/3; en-Nisâ 4/47; el-Mâide 5/48; el-En'âm 6/92; Fâtır 35/31; el-Ahkâf 46/30.

¹⁷ el-En'âm 6/20; ayrıca bk. el-Bakara 2/146.

¹⁸ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, VIII, 129.

¹⁹ meselâ bk. el-En'âm 6/20; el-A'râf 7/157; es-Saf 61/6.

inkâr edenlerin ilki olmamaları, Allah'ın âyetlerini az bir karşılık ile satmamaları, bilerek hakkı batıl ile karıştırmamaları ve hakkı gizlememeleri istenir.

c) Bakara sûresinin İsrailoğulları kıssasının uzun uzadıya anlatıldığı bölümünde, Kur'an'ın genel anlatım üslubuna uygun olarak, yer yer, Asr-ı saâdetteki yahudilere de atıfta bulunulur. Bunlardan birisinde Musâ'ya Tevrat'ın verildiği, ondan sonra da ardarda peygamberler gönderildiği, Hz. İsa'ya deliller verilip Ruhulkudüs (Cebrail) ile desteklendiği, ama ne zaman İsrailoğullarına bir peygamber onların hoşlanmadıkları bir şey getirdiyse kimini yalanlayıp kimini öldürdükleri veciz bir şekilde beyan edildikten sonra (2/87), Asr-ı saâdetteki İsrailoğullarının/yahudilerin tutumlarına geçiş yapılır. Önceleri beklenen âhir zaman peygamberi ve onun getireceği kitap sayesinde müşriklere üstün geleceklerine inandıkları ve bunu her vesile ile dile getirdikleri halde Allah katından bir kitap, içeriğini bilip tanıdıkları Kur'an onlara gelince, onu inkâr ettikleri ve Allah'ın lanetinin böyle inkârcılara yönelik olduğu; Allah'ın kullarından dilediği birine, kendi soylarından olmayan Hz. Muhammed'e peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Kur'an'ı inkâr etmelerinin çirkinliği ve bu tutumları yüzünden gazap üstüne gazaba uğradıkları beyan edilir. Kendilerine "Allah'ın indirdiğine iman edin" denilince, "Biz sadece bize indirilene iman ederiz" dedikleri, ondan başkasını inkâr ettikleri, halbuki Kur'an'ın, ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitap olduğu açıklanır. Onların "*Biz sadece bize indirilene iman ederiz*" sözlerindeki samimiyetsizliğe işaret için de Hz. Peygamber'in onlara "*Şayet siz gerçekten inanıyor idiyse daha önce (size gönderilen) Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?*" diye sorması tavsiye edilir (bk. el-Bakara 2/89-91). Bu pasajda konumuz açısından dikkati çeken hususlardan birisi, Kur'an'ın hükümlerinin İsrailoğullarını da bağladığını göstermek üzere "gelmek" (câe) fiili kullanılarak, Allah katından olan ve onların da önceden bilip tanıdıkları, sabırsızlıkla bekledikleri Kur'an'ın, onlara artık gelmiş olduğunun ifade edilmesidir. Kur'an'ın onlara gelmesi demek, onların bu kitaba hem iman hem de onun hükümleriyle amel etmeleri gerektiğini ifade etmez mi?! Kur'an'ın hükümleri onları bağlamayacaksa, onu beklemelerinin anlamı olmaz. Dikkat çeken bir başka husus ise Kur'an'ı inkâr eden İsrailoğullarının Allah'ın lanetine ve gazabına maruz kaldıklarının bildirilmesidir ki bununla, Papa Şenude'nin, bu ve benzeri âyetleri görmez-

den gelerek, Kur'an'ın, bugünkü haliyle hıristiyanları hak çizgide gördüğü yönündeki yaklaşımının temelden yoksun olduğu anlaşılmaktadır.

Benzer bir âyetler grubu, Bakara sûresinin daha sonra gelen bir kısmında da yer alır. Arada İsrailoğullarının bir takım inanç ve karakterleri tenkit edildikten sonra 99-101. âyetlerde meâlen şöyle buyrulur: “*Andolsun ki sana apaçık âyetler indirdik. Onları ancak fâsıklar inkâr eder. Ne zaman onlar bir ahitte bulundularsa yine kendilerinden bir grup onu bozmadı mı?! Zaten onların çoğu iman etmezler. Allah tarafından kendilerine, ellerinde bulunanı (Tevrat) tasdik edici bir elçi gelince Ehl-i kitabın bir kısmı, Allah'ın kitabını sanki bilmiyorlarmış gibi arkalarına atıp terk ettiler.*” Önceki âyetler kümesinde İsrailoğullarına Allah katından Kur'an'ın gelmesinden söz edilirken burada kendilerine Hz. Muhammed'in elçi olarak geldiğinin zikredilmesi dikkat çekicidir. Buna göre hem Hz. Peygamber hem de Kur'an başkalarına olduğu gibi İsrailoğullarına da gelmiştir.

d) Nisâ sûresinin 162. âyetinde müminlerin yanı sıra Hz. Peygamber döneminde ilimde derinleşmiş olan yahudilerden, Kur'an'a ve önceki kitaplara iman eden, namazı kılan, zekatı veren, Allah'a ve âhret gününe iman edenlere Allah'ın büyük mükafat vereceği bildirilir. Nitekim bu âyetin önceleri yahudi iken müslüman olan Abdullah b. Selam, Sa'lebe b. Sa'ye, Esed b. Sa'ye, Zeyd b. Sa'ye ve Esed b. Ubeyd hakkında indiğine dair rivâyetler vardır.²⁰ Devamındaki âyetlerde Hz. Muhammed'in nübüvveti ispat, onun nübüvvetini inkâr eden müşrikler ve Ehl-i kitap ise ret edilir ve 166. âyette “*Allah, sana indirdiğini kendi bilgisiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder. Melekler de (buna) şahitlik ederler. Allah'ın şahitliği de (bir şeyin gerçekliği için) kâfidir*” denilerek Kur'an'ın Allah katından indirildiği, dolayısıyla Ehl-i kitap da dahil her zümrenin ona iman etmesinin gerektiği ortaya konulur. Ardından, imana yanaşmayan ve insanları Allah yolundan alıkoyan kimseler, haktan büsbütün sapmakla nitelenir ve inkâr edip hakkı gözetmeyenleri Allah'ın asla bağışlamayacağı, onları içinde ebedi olarak kalacakları cehennem yoluna yönlendireceği tehdidinden sonra genel bir ifadeyle şöyle seslenilir: “*Ey İnsanlar, Elçi size, Rabbinizden gerçeği getirdi. Kendi yararınıza olarak (ona) inanın. Eğer inkâr ederseniz, bilin ki göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir*” (4/170). Sûrenin Ehl-i itapla ilgili son pasajında hıristiyan-

²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 420.

ların Hz. İsa hakkındaki yanlış akîdeleri ortaya konulur. Ve nihayet Nisâ sûresinde bu son pasaja kadar münafık, putperest, yahudi ve hıristiyan her fırkaya deliller getirildikten ve şüphelerini izale edecek cevaplar verildikten sonra bütün insanlara hitâben, “*Ey insanlar, size Rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik. Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince, (Allah), onları kendinden bir rahmetin ve lütfün içine daldıracak ve onları dosdoğru kendine ulaştırın bir yola iletacaktır*” (en-Nisâ 4/174-175) diye çağrıda bulunulur.

e) Mâide sûresinde, Allah'ın İsrâiloğullarından – bütün peygamberlere iman şartını da içeren- kesin söz (mîsâk) aldığı, fakat onların verdikleri bu sözde durmadıkları, benzer bir sözü hıristiyanlardan da aldığı, ama onların da sözlerinden önemli bir kısmını unuttukları beyan edildikten sonra (5/12-14), her iki zümreye hitâben şöyle buyrulur: “*Ey Ehl-i kitap! Kitaptan gizlediklerinizin çoğunu size beyan eden, bir çok kusurunuzu da affeden Resûlümüz size gelmiş bulunuyor. Size Allah tarafından bir nûr ve apaçık bir kitap geldi. Allah onunla rızasını arayanları selamet yollarına iletir, izni ile karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve onları dosdoğru yola iletir*” (5/15-16). Müfessirlere göre hıristiyanların “kitaptan gizledikleri şeyler” arasında Hz. Muhammed'in nübüvvetine dair kutsal kitaplarında yer alan bilgiler de vardır.²¹ Ardından hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki batıl inançları reddedildikten ve her iki zümrenin (yahudi ve hıristiyanların) “*Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız*” şeklindeki kendilerini Allah katında imtiyazlı görmeleri üzerinde durulduktan sonra yine her iki kesime hitâben, “*Ey Ehl-i kitap! Hiç bir elçinin gelmediği uzun bir aradan sonra size (hakikati) beyan eden elçimiz geldi ki, “Bize ne bir müjdeci ne de uyarıcı gelmedi” demeyesiniz. İşte size bir müjdeci ve uyarıcı geldi. Allah her şeye hakkıyla kadirdir*” diye seslenilir (5/19).

Çağdaş müfessirlerden Süleyman Ateş, “*Allah'tan size bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir*” cümlesiyle işaret edilen kitabın, çoğunlukla müfessirlerin söylediği gibi Kur'an-ı Kerim değil, yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat olduğunu söyler. Gerekçe olarak da “nûr ve hüdâ (yol gösterici)” vasıflarının bir çok âyette²² Tevrat için kullanılmasını, ayrıca Tevrat'ın yahudilere kitap halinde gelmiş olmasına rağmen bu âyetin indiği sırada Kur'an'ın henüz bir

²¹ bk. Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, XI, 188.

²² meselâ bk. el-Mâide 5/44; el-En'âm 6/91; el-A'râf 7/154; el-Mümin 40/53-54.

kitap haline gelmemiş olmasını gösterir.²³ Kur'an'da "nûr ve hüdâ" vasıfları sadece Tevrat'a mahsus nitelikler olarak zikredilmez; İncil²⁴ ve özellikle Hz. Muhammed'e indirilen kitabın da nitelikleri olarak geçer.²⁵ Âyetin indiği sırada Kur'an'ın henüz bir kitap haline gelmemiş olması ve buna bağlı olarak da Kur'an için "kitap" denilemeyeceği argümanına gelince, bu, doğru değildir. Çünkü böylesi bir iddia başta Kur'anî delillere aykırıdır; en son inen sûrelerden olan Mâide bir yana Mekkî sûrelerde dahi çok açık bir biçimde Kur'ân-ı Kerîm'i ifade etmek üzere "kitap" kelimesinin kullanıldığı âyetler bulunmaktadır²⁶ ve Ateş de bizzat bu anlamı kabul etmektedir.²⁷ Meali verilen Mâide sûresi âyetlerindeki siyak ve sibak da 15. âyette işaret edilen kitabın, Kur'an olduğunu destekler mahiyettedir. Şöyle ki; âyette Ehl-i kitaba hitâben "resûlümüz size gelmiş bulunuyor" denilmekte ve resûl ile Hz. Muhammed kastedilmektedir. Bu ifadenin hemen ardından "*size Allah tarafından bir nûr ve apaçık bir kitap geldi*" denilerek Kur'an'a işaret edilmektedir. Nitekim benzer bir durum Mâide sûresinin 19. âyeti için de söz konusudur; yine Ehl-i kitaba hitâben "*size (hakikati) beyan eden elçimiz geldi ki, 'Bize ne bir müjdecî ne de uyarıcı gelmedi' demeyesiniz*" diye hitap edilmiş ve elçi ile Hz. Muhammed kastedilmiş ve hemen ardından "*İşte size bir müjdecî ve uyarıcı geldi*" buyurulmuş ve bununla da yine Hz. Muhammed kastedilmiştir. Nûr ve kitap ile Kur'an'ın kastedildiğini destekleyen delillerden birisi de, bu başlığın (3. başlık) c çıkışında üzerinde durduğumuz Bakara sûresinin 89. âyetidir. Orada Ehl-i kitaba gelen kitap ile Kur'an'ın kastedildiği, tevile mahal bırakmayacak derecede açıktır.

Süleyman Ateş'in, Hz. Muhammed'e vahyedilen Kur'an'ı kabul etmenin, Tevrat'ın hükmü gereği olduğunu, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın İsrailoğullarından gelecek peygamberlere karşı çıkmayıp onlara itaat edeceklerine, onları destekleyeceklerine dair kesin söz aldığını belirttiikten sonra, "Burada Kur'an, İsrailoğullarını, dinlerini bırakmaya değil, fakat dinlerinin gereği olarak Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul edip onu desteklemeye

²³ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 492-493.

²⁴ meselâ bk. Âl-i İmrân 3/4; el-Mâide 5/46.

²⁵ meselâ bk. el-Bakara 2/185; en-Nisâ 4/174; el-A'râf 7/157; en-Nahl 16/64, 89; et-Tegâbü'n 64/8.

²⁶ meselâ bk. el-Ahkâf 46/12.

²⁷ bk. Hayrettin Karaman ve dğr., *Kur'an Yolu*, Ankara: DİB Yay., 2003, I, 335.

davet etmektedir. Yoksa Kur'an, kitap ehline, kendi kitaplarının hükümlerini uygulamalarını emretmiş ve kitaplarının ahkâmına uyan kitap ehli insanları övmüştür..."²⁸ sonucuna varması isabetli görünmüyor. Bir taraftan Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul edip onu desteklemekle yükümlü olunurken, diğer taraftan onun getirdiği yeni dinin hükümlerinden kendini muaf görmenin izahının güçlüğü bir tarafa, Mâide 15 ve 19. âyetlerde Hz. Muhammed ve Kur'an'ın Ehl-i kitaba geldiği iki defa vurgulanmakta ve böylece bir çok âyette İslâm'ın mesajının bütün insanlara yönelik olduğu bildirilirken, bu âyetlerde özel olarak Ehl-i kitaba seslenilmektedir. Hz. Muhammed'in ve Kur'an'ın hükümlerinin onlara da gelmiş olması, iki unsurun (kitap ve sünnet) onları bağlayıcı olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda "gelmek" (câe) fiili putperestleri veya daha genel muhatap kitlesini konu edinen âyetlerde de kullanılmıştır²⁹ ki, o âyetlerden Kur'an'ın veya Hz. Muhammed'in nasıl ki ilgili kesimi bağlayıcı olduğu sonucuna ulaşıyorsa, bu âyetlerden de Ehl-i kitabı bağlayıcı olduğu neticesini çıkarabiliriz. Âyetteki nûr ve kitap ile Kur'an'a (veya nûr ile Hz. Muhammed'e, kitap ile Kur'an'a) işaret edildiği gerçeği bir tarafa bırakılsa dahi, "Size resûlümüz (Muhammed) geldi" sözünün başka yönlere çekilebilecek bir yanı yoktur. Çünkü her iki âyetin söz geliminden, resûlden kastın Hz. Muhammed olduğu, şüpheye mahal bırakmayacak açıklıktadır.

f) Hz. Peygamber Muâz'ı Yemen'e yönetici olarak gönderirken ona verdiği emir ve tavsiyeler arasında şunlar da vardı: "*Sen Ehl-i kitap olan bir topluma gideceksin, onları Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim de Allah'ın resûlü olduğuma şahitlik etmeye çağır. Eğer buna itaat edip uyarlarsa, Allah'ın kendilerine her bir gün ve gecede beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Buna da itaat ederlerse, Allah'ın, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilen zekatı kendilerine farz kıldığını duyur. Bunu da kabul ederlerse onların mallarının en değerli olanlarını almaktan sakın...*"³⁰ Hz. Ali'yi Hayberli yahudilerle savaşa gönderirken de ona, önce onları İslâm'a davet etmesini ve uymaları gereken ilâhî yükümlülükleri kendilerine haber vermesini tavsiye etmiş ve "*Allah'a ant olsun ki senin elinle Allah'ın tek bir*

²⁸ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 493.

²⁹ meselâ bk. el-En'âm 6/5; et-Tevbe 9/128; el-Kasas 28/48.

³⁰ Buhârî, "Zekât", 41, 63; "Megâzi", 60; "Tevhîd", 1; Müslim, "İmân", 29, 31.

kişiye hidâyet vermesi, senin için kırmızı develere (dünya zenginliklerine) sahip olmaktan daha hayırlıdır” buyurmuştur.³¹

Bir gün Hz. Peygamber, sahâbeden bir grupla birlikte, yahudilerin dinî eğitim ve öğretim merkezi olan Beytülmidras'a gidip oradaki yahudilere “*Ey yahudi topluluğu! İslâm olunuz ki selamete kavuşasınız!*” teklifinde bulunmuş, onlar “*Sen tebliğini yaptın ey Ebü'l-Kâsım!*” karşılığını vermişler, Hz. Peygamber de “*Ben de zaten bunu istiyordum*” demiştir. Rivâyette Hz. Peygamber'in bu teklifini iki kere yinelediği, ancak aynı karşılığı verdikleri ve neticede onların Medine'den sürüldükleri bildirilmektedir.³²

Hz. Ömer'in elinde Ehl-i kitaba ait bir kitap gören Hz. Peygamber, öfkelenmiş ve “*Şayet Musa sağ olsaydı bana tâbi olmaktan başka bir şey yapamazdı*” buyurmuştur.³³ Hz. Peygamber, mükafatları iki misli verilecek üç sınıf insandan birisi olarak, Ehl-i kitaptan olup da zamanında kendi peygamberine iman etmiş, ardından Hz. Muhammed'e yetişip ona da iman edip tâbi olmuş, onu tasdik etmiş olanları saymıştır.³⁴ Herakliyus'a yazdığı İslâm'a davet mektubunda da “*İslam dairesine gir ki selamete kalasın ve Allah sana ecrini iki kat versin*” ifadesi geçmektedir.³⁵

B. KUR'AN HÜKÜMLERİNİN EHL-İ KİTABI BAĞLAYICI OLMADIĞINA DELİL GÖSTERİLEN ÂYETLERİN ANALİZİ

Bir önceki ana başlık altında zikredilen âyet ve hadisler, aslında, Kur'an'ın hükümlerinin, Ehl-i kitabı da kapsadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bazı âyetlerde Allah'a ve âhirete iman edip iyi amellerde bulunan yahudi ve hıristiyanların kurtuluşa ereceğinin bildirilmesi, Asr-ı saâdetde mevcut olan Tevrat, İncil ve bunların mensuplarından bazıları hakkında olumlu ifadelerin yer alması gibi hususlardan hareketle Kur'an'ın önceki semâvî din mensuplarını bağlayıcı olmadığını öne süren kitap ehline mensup yazarlar³⁶ bulunduğu gibi, Kur'an'a ve Hz. Muhammed'in nübüv-

³¹ Buhârî, “Fezâilü's-sahâbe”, 9; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 34.

³² Buhârî, “İkrâh”, 2; Müslim, “Cihâd”, 61.

³³ Ahmed b. Hanbel, III, 338, 387.

³⁴ Müslim, “İmân”, 241.

³⁵ Buhârî, “Bed'ü'l-vahy”, 6; “Tefsîr”, 3/4; Müslim, “Cihâd”, 74.

³⁶ Kıptî hıristiyanların lideri Papa Şenude sözü edilenlerden birisidir. Onun bu konudaki görüşleri hakkında bilgi için bk. Muhammed Cuma Abdullah, *Reddü iftirâti'l-mübeşşir'in 'alâ âyâti'l-Kur'âni'l-kerim*, bsm. yeri yok, 1405/1985, s. 145-199.

vetine iman şartı aramakla birlikte amelî hükümlerinin onları bağlayıcı olmadığını, bu hükümlerde kendi dinlerinin icaplarına göre hareket edebileceklerini iddia eden müslüman müfessirler³⁷ de vardır. Bu başlık altında her iki kesimin delil olarak sık sık öne çıkardıkları âyetlere yükledikleri mânalar tahlil edilmeye çalışılacaktır.

1. Bakara 2/62 ve Mâide 5/69. Âyetler

Kur'an hitâbının Ehl-i kitabı bağlayıcı olmadığını iddia edenler, en çok, lafız ve mana yönünden birbirine yakın olan iki âyeti öne çıkarmaktadırlar: “Şüphesiz, iman edenler, yahudi olanlar, hıristiyanlar ve sâbiülâden Allah'a ve âhiret gününe iman eden ve sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir” (el-Bakara 2/62; bk. el-Mâide 5/69). İddia sahipleri, yahudi, hıristiyan ve sâbiülâdenin kurtuluşa erebilmeleri için İslâm ümmetine dahil olmaları gerektiği şeklinde bir şartın iki âyetin de metninde yer olmadığını; sadece, a) şirkten uzak olarak Allah'a iman etmek, b) âhiret gününe inanmak, c) sâlih amel işlemek şeklinde üç temel şart ortaya konduğunu dikkate alarak bu üç şartı yerine getiren diğer din mensuplarının da cennete girebileceklerini savunmuşlardır. Son zamanlarda bu görüşü seslendirenler arasında, hıristiyan Kıptîlerin dînî lideri Papa Şenude de katılmıştır.³⁸ Özellikle son dönemlerde bazı müslüman bilginlerin de benzer görüşü savundukları görülmektedir. Ancak onlar, yahudi veya hıristiyan bir kimsenin kurtuluşa erebilmesi için Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a imanı şart görürler. Buna göre Ehl-i kitap mensubu bir insan, Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman eder, ancak kendi dininin amelî hükümlerine göre hareket ederse âyette beyan edilen kurtuluşu yakalar.³⁹

Bir önceki ana başlık altında verilen âyet ve hadisler, Hz. Muhammed'e iman etmenin kurtuluş için mutlaka şart olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın bütünü göz önüne alındığında Papa Şenude gibi

³⁷ Müfessir Süleyman Ateş'in bu konudaki görüşlerini toplu halde görmek için bk. Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim'in Evrensel Mesajı: Yeniden İslama I*, İstanbul: Kur'an Okulu, 1997, s. 29-145 (Bu eser, söz konusu müfessirin bu konuda yazmış olduğu makalelerinde ve tefsirinde verdiği bilgileri genel olarak ihtiva etmektedir).

³⁸ Muhammed Cuma Abdullah, *a.g.e.*, s. 195

³⁹ bk. Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 33-34.

yazarların iddialarının yersiz olduğu anlaşılır. Diğer taraftan aynı başlık altında zikredilen bir çok âyetten Ehl-i kitabın Kur'an'a ve Hz. Muhammed'e iman etmelerinin yanında her ikisine de tâbi olmalarının, destek vermelerinin istendiği sonucu çıkmıştı. Bu yüzden Kur'an'ın kitap ehlinde Hz. Muhammed'e imandan öte bir yükümlülük getirmediği tarzındaki bazı İslam düşünürlerinin yaklaşımlarının da isabetli olmadığı ortadadır. Bazı âyetler, Ehl-i kitaptan Hz. Muhammed'e iman etmeyi ve tâbi olmayı isterken, diğer bazı âyetler onlardan Allah'a ve âhiret gününe iman, sâlih amel şartını arıyorsa, onların Hz. Muhammed'in getirdiği dini iman ve amel yönüyle benimsemeleri gerektiği sonucunu çıkarmak mantığın bir gereğidir. Klasik dönemdeki İslâm âlimleri bu hususu da dikkate almış olmalı ki, onlara göre iki âyette zikredilen İslam dışındaki dinlerin mensuplarından Hz. Muhammed dönemine yetişemeyenler –ki onlarda da bütün peygamberlere ve ilâhî kitaplara iman şartı aranır– âyetin hükmüne girmekle birlikte, yetişenler Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a inanıp "İslam milletini"ne girmedikçe iman etmiş sayılmayacaklar, bu sebeple de âyette belirtilen âhiret ecrine ve güvenliğine nail olamayacaklar, yani ebedi olarak cehennemde kalacaklardır.⁴⁰ Bu durumda iki âyette geçen "Allah'a ve âhirete iman" tabirinin İslâm'ın akîde esaslarını özetlediğini söylemek yanlış bir yaklaşım olmasa gerektir. Buna göre Allah'a ve âhirete iman, gerçek din olarak İslâm'ı benimsemekle eşdeğerdir.⁴¹ Nitekim Hz. Muhammed'in getirdiği bütün esaslara iman ettiklerini söylemelerine rağmen münafıkların sırf dil ile iman ikrarları, Bakara'da (2/8) "Allah'a ve âhirete iman" olmak üzere iki unsur ile anlatılmış; Tevbe'de (9/45) ise, gerçekte mümin olmadıkları bu iki unsura iman etmediklerinin ifade edilmesiyle ortaya konmuştur. Bu iki unsur, bir çok âyette, İslâm ümmetinin gerçek müminlerinin vasfı olarak zikredilir.⁴² Çünkü, bir çok müfessirin açıklamasına göre, Allah'a, zâtına yakışır şekilde iman eden kimse O'nun kitaplarına, resullerine ve dînî hükümlerine de iman eder. Dönüşün O'na olduğunu bilen de, bu dönüşe sâlih amellerle hazırlanır. Allah'a ve âhirete iman tabiriyle mebd'e ve meâd, akıl ve sem' olmak üzere imanın iki

⁴⁰ meselâ bk. Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Mansûre: Dârü'l-vefâ, 1415/1994, I, 157.

⁴¹ bk. Mevlânâ M. Ali, *The Holy Qur'an*, s. 10, 33.

⁴² meselâ bk. en-Nisâ 5/59; et-Tevbe 9/44; en-Nûr 24/2.

tarafı boyutu belirtilmiş olur ve bu, nübüvete imanı da içerir.⁴³ Endülüslü müfessir İbn Atıyye gibi bazı âlimler ise “peygamberlere iman” ilkesini, söz konusu iki unsurdan “âhirete iman” içerisinde mütalaa ederler. Çünkü “âhirete iman”, peygamberler aracılığıyla bilinen hususlardandır.⁴⁴

Bu konuda söylenebilecek çok şey olmakla birlikte aslında En'âm sûresinin “*Bu (Kur'an), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kalmaya devam ederler*” (6/92) mealindeki âyet, tartışmaları bitirecek açıklıktadır. Semâvî dinler içerisinde âhirete, öldükten sonra dirilip hesaba çekilmeye, İslâm dini kadar vurgu yapılmamıştır. Bu hususlar Kur'an'da o kadar yoğun işlenmiştir ki, Kur'an'a ve Hz. Muhammed'in risâletine iman ile âhirete iman birbirinin mütelâzimi olmuş; birinin varlığı diğerinin varlığını gerektirmiştir. Âhirete iman etmeyen bir kimsenin, meselâ bir müşrikin, Kur'an'a ve Hz. Muhammed'e iman etmesi söz konusu olamaz.⁴⁵ Buradan çıkan bir sonuç da şudur ki, âhirete iman eden fakat Hz. Muhammed'e ve onun getirdiği kitaba iman etmeyen bir kimsenin imanı iman sayılmaz.⁴⁶ En'âm sûresinin Mekke döneminde indiği dikkate alındığında âyette, Kur'an hitâbının, âhirete iman unsurunu pek kabullenmeyen putperestlerle sınırlı olmadığına, onlar Kur'an'a iman etmeseler de âhirete iman eden kesim (yahudi ve hıristiyanlar) içerisinde Hz. Muhammed'i ve getirdiği kitabı benimseyenlerin çıktığına ve çıkacağına bir işaret de sezilmektedir.⁴⁷ Anlaşıldığı kadarıyla Hz. Muhammed'e ve onun getirdiklerine iman, En'âm 92'nin delâletiyle “âhirete iman” unsuru içerisinde temsil edildiği gibi, İslâm âlimlerinden bir çoğunun izah ettiği şekliyle “Allah'a iman” unsuru içerisinde de yer alabilmektedir. Müfessir Kurtubî (ö. 671/1272), genel bir yaklaşımla,

⁴³ Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîrül-kebir*, III, 105, VIII, 202; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, I, 235; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1740.

⁴⁴ İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsiri'l-kitabi'l-azîz*, Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1993/1413, I, 158, 493.

⁴⁵ bk. Fahreddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XIII, 82.

⁴⁶ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1405/1985, VII, 38.

⁴⁷ krş. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, VII, 372-373.

âyette zikredilen iki iman unsurunun peygamberlere ve kitaplara imanı da kapsadığını kaydetmiştir.⁴⁸

Bazı müfessirlerin izahına göre Bakara sûresinin 62. âyeti, ebedî kurtuluşu kendi tekellerinde gören, kendilerinin Allah katında imtiyazlı bulduklarını; inançları ne olursa olsun sadece İsrailoğullarından olmaları nedeniyle doğrudan cennete dahil olacaklarını, başkalarının ise cehenneme gideceklerini düşünen yahudilerin yanlış anlayışlarını ortadan kaldırmayı hedefler.⁴⁹ Üzerinde durulan her iki âyetin Ehl-i kitabı konu edinen âyetler içerisinde yer alması da, aslında, âyetlerin vermek istediği mesajı anlamada yardımcı bir işlev görmektedir. Âyetlerde dört zümre zikredilmekle birlikte; Türk müfessiri Elmalılı'nın da dediği gibi, gerçekte bütün insanlar kastedilmektedir: "Ehl-i kitab olanlar iman edince kabul edilecek de müşrikler iman ederse ret olunacak değildir. Zira "her kim Allah'a ve âhirete hakikaten iman eder ve salah ile çalışırsa onlara havf u hüznün yoktur" cümle-i hükmiyesi öyle bir tamimdir ki, zikrolunan dört sınıftan hariç olmak üzere tasavvur olunabilecek dinli dinsiz, mecûs, zındık vesaire her hangi bir sınıf ve her hangi bir ferdin iman ettikleri ve amel-i sâlih yaptıkları takdirde aynı hükümde dahil olacaklarını beyan etmiştir."⁵⁰

2. Âl-i İmrân 3/113-115

Kur'an hitâbının Ehl-i kitabı içine almadığını veya en azından amelî hükümleri açısından bağlayıcı olmadığını öne sürenlerin argümanlarından birisi de, "*Hepsi bir değildir. Ehl-i kitaptan geceleri secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyup duran bir topluluk vardır. Bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten men ederler ve hayırlarda yarışırlar. İşte bunlar iyi kimselerdir. Ne hayır yaparlarsa bilsinler ki karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah kötülükten sakınanları bilir.*" (Âl-i İmrân 3/113-115) mealindeki âyetlerdir. Onlara göre bu âyetler, Ehl-i kitaba mensup olanların hepsinin bir olmadığını, içlerinde - Hz. Muhammed'in dinini benimsemeseler de- kendi dinlerinin gereği olan ibadet ve itaatleriyle Allah'ın övgüsüne mazhar olanların bulunduğunu ve onların yaptıkları

⁴⁸ bk. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I, 430.

⁴⁹ bk. Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an* (trc. Muhammed Han Kayani ve dğr.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1986, I, 83; ayrıca bk. İbn Âşûr, *a.g.e.*, I, 538.

⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1743.

amellerinin karşılığını alacaklarını bildirmektedir. Bu yaklaşımı savunanlar, görüşlerinin doğruluğunu 113. âyette “*Ehl-i kitaptan... bir topluluk vardır*” ifadesinin yer almasının teyit ettiğini söylerler; çünkü Ehl-i kitaptan müslüman olanlar artık Ehl-i kitap sayılmazlar. Bu konuda müfessir Süleyman Ateş’in yaklaşımı şu şekildedir: “Yukarıdaki (113. âyetten önceki) âyetler toplumun genel karakterini, bunlar (113-115. âyetler) ise toplumun içinde bulunan seçkin insanları tasvir etmektedir. Âyetlerde övülen bu insanların, kendi dinlerini bırakıp müslüman olduklarına bir işaret yoktur. Bu konudaki rivâyetler, âyetleri kendi istedikleri biçimde yorumlayanların eseridir. İnsanlar, kendi kafalarında olanı âyetlerde okumaya çalışmışlardır. Bakara sûresinin 62 ve Mâide sûresinin 69. âyetleri de gayet açık biçimde Allah’a ve âhirete inanan ve salih amel (yararlı iş, halis ibadet) yapan müslümanların, yahudilerin, hıristiyanların ve sâbiîlerin Rableri katında ödüllendirileceklerini, korku ve üzüntü çekmeyeceklerini ifade etmektedir.”⁵¹

Bu yaklaşımı sağlıklı değerlendirebilmek için bir hususun tespiti önem arz etmektedir. Belirtilmelidir ki Kur’an, inanç gruplarının toplumsal karakterlerini daima dikkate almıştır; her inanç kesiminde beşeri ilişkilerinde dürüst, mutedil, güvenilir olanlar bulunduğu gibi tersi niteliklere sahip olanlar da bulunur. Bu noktada Ehl-i kitap da farklı durumda değildir. Kur’an’ın ifadesiyle, onların içinde öyleleri vardır ki yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder, öyleleri de vardır ki bir dinar emanet etsen tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez (Âl-i İmrân 3/75). Dîni ilişkiler açısından bakıldığında; mutedil, Hz. Peygamber’e karşı hıyanetten uzak, dininde samimi olanlar Ehl-i kitabın az bir kesimini oluştururken, inkârcı, yoldan çıkmış, azgın olanlar çoğunluğu teşkil eder.⁵² Hıristiyanlar içerisindeki insaflı, hoşgörülü ve mütevazı keşiş ve râhiplerin varlığı Kur’an’ın kabul ettiği bir gerçektir (el-Mâide 5/82).

Kur’an, Hz. Musa ve İsâ’dan bu yana ister yahudiler olsun ister hıristiyanlar Ehl-i kitabı, iman nokta-i nazarından îman edenler ve inkâr edenler (kâfirler) olmak üzere ikiye ayırır. İnkâr edenlerin tutum ve davranışlarını bir çok âyette ortaya koyar. Hz. Peygamber döneminde inkâr edenleri ifade etmesi açısından Nadîroğulları yahudilerini konu edinen “*Ehl-i kitaptan inkâr*

⁵¹ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, II, 96.

⁵² bk. Âl-i İmrân 3/110; el-Mâide 5/13, 62, 64, 66.

edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkararak O'dur..."⁵³ âyeti misal gösterilebilir. Ahzâb sûresinde de Benî Kureyza yahudilerinin başlarına gelenlerden söz edilir.⁵⁴ Kur'an'da tenkit edilen, kendileriyle fikrî düzeyde uzun uzadıya mücadele yürütülenler de hep bu inkâr eden kesim olmuştur. Nadîroğulları ve Kureyzoğulları yahudilerinin inkârı/küfrü ile kastedilen nedir? Hz. Muhammed'i ve Kur'an'ı inkâr etmelerinin kastedilmiş olması daha makul görünmektedir; onlardan İslâm'ı benimsemiş olanların dışında kalanların hepsi sürgüne gönderilirken, İslâm'a girmediği halde kendi dinlerine sadık kaldıkları ve Kur'an'ın bu haliyle onları hak çizgide saydığı söylenen kesim –böyle bir kesim varsa- sürgünden istisna edilmiş midir?! Onlardan İslâm'ı benimsememiş olanlar, daha önceleri Tevrat ve İncil'e gerçek manada iman etmeyen inkârcı kesimdir. Aslında iman eden-inkâr eden ayrımı yalnızca yahudi ve hıristiyanlara yönelik olarak yapılmamıştır, böylesi bir taksim her peygamber ümmeti için geçerlidir; meselâ Hz. Nûh ve Hz. İbrahim'den bu yana hak çizgide yürüyenler olmakla birlikte yoldan çıkmış olanların çoğunluğu teşkil ettiği bildirilir.⁵⁵

Kur'an hitâbının Ehl-i kitabı bağlayıcı nitelik taşımadığını iddia edenlerin delil olarak gösterdikleri ve mealleri verilen Âl-i İmrân sûresi âyetlerinin (3/113-115) öncesine bakıldığında benzer bir tasnifin yapıldığı görülür; 110. âyette genel bir ifadeyle “*Ehl-i kitap iman etmiş olsaydı elbette onlar için daha hayırlı olurdu, içlerinde müminler var, fakat çoğu yoldan çıkmış (fâsık) durumdadır*” buyurularak onların bir kısmının iman ettiği fakat çoğunun imana yanaşmadığı belirtilir⁵⁶. Ardından yoldan çıkmış olan Ehl-i kitabın,

⁵³ el-Haşr, 59/2; ayrıca bk. 59/11.

⁵⁴ el-Ahzâb 33/26; Ehl-i kitaptan kâfir olanları ifade eden diğer bazı âyetler için bk. el-Bakara 2/89, 105; Âl-i İmrân 3/70, 98; el-Beyyine 98/1, 6.

⁵⁵ el-Hadîd 57/26.

⁵⁶ Müfessir İbn Âşûr'un, âyette zikredilen “iman” ile müslümanların imanının, “müminler” ile de müslümanların kastedildiğine dair izahı şu şekildedir: Âyette Ehl-i kitap için “iman etmiş olsaydı” denilmiş fakat neye iman etmeleri gerektiği (fiilin tümleci) belirtilmemiştir. Böylesi bir kullanım, söz konusu iman ile –Asr-ı saâdetteki insanlar açısından- müslümanların imanının murat edilmiş olması sebebiyledir. Zira “iman etmek” fiili Kur'an'da tümleşsiz kullanıldığı zaman onunla, İslâm dininin ikinci bir adı (lakap) durumundaki iman anlaşılır. Nitekim “imân eden kimseler” (ellezîne âmenû) şeklindeki sıra cümlesi Kur'an'da müslümanları nitelemek üzere kullanılmış ve baskın bir nitelik kazanması sebebiyle de onların alemi/sembolü durumuna gelmiştir. Tümleçleri zikredilmeden meselâ “müslüman oldu” (esleme), “putperest oldu” (eşrake) denildiği zaman, bu fiili işleyenlerin, belli dinlerin sembolleri durumuna gelmiş özellikleri kazandıkları anlatılmak istenir. Âyetteki iman fiili ile

özellikle yahudilerin, müslümanlara verebilecekleri zarar üzerinde durulur, isyân etme ve haddi aşma niteliklerinin sâikiyla Allah'ın âyetlerini inkâr ettikleri, haksız yere peygamberleri öldürdükleri için onlara alçaklık damgası vurulduğu açıklanır. Burada hem Asr-ı saâdetteki yahudilere hem de öncekilere atıf yapılmıştır. Bu açıklamadan sonra, “*Hepsi bir değildir...*” âyetleriyle, 110. âyette işaret edilen Ehl-i kitabın müminlerinin bazı nitelikleri anlatılmaktadır. İşte bu âyetler, bazı müfessirlerin de işaret ettiği gibi, Hz. Musa'dan Kur'an'ın indiği döneme kadarki Ehl-i kitabın durumlarını konu edinmektedir. Buna göre çoğu inkâr yolunu tutmuş olmakla birlikte Ehl-i kitap içerisinde istikamet üzere olanlar var olagelmıştır. Bu kesimden Hz. Muhammed'e yetişenler, ona ve getirdiği kitaba da iman etmişlerdir.⁵⁷ Devamındaki âyetlerde (3/116-120) genel ifadelerle, inkâr edenler üzerinde durulmuştur ki bu gruba Ehl-i kitabın inkârcıları ve onlardan münafık olanlar da dahil olmalıdır. A'râf sûresinde “*Musa'nın kavminden hakka götüren ve onun sayesinde âdil davranan bir topluluk da vardır*” (7/159) diye tavsif edilenler, -siyak ve sibakının da delaletiyle- Hz. Musa'dan itibaren hep hak çizgide yürüyen kesim olsa gerektir.

Tefsir kitaplarında verilen bilgilere göre Âl-i İmrân sûresinin 113-115. âyetlerinde övülenler arasına Hz. Muhammed'in risâletinden önce istikamet üzere olan, mümin vasfını taşıyan Ehl-i kitap mensubu insanlar girdiği gibi, önceleri yahudi iken İslâm'ı seçen Abdullah b. Selâm, Esed b. Ubeyd, Sa'lebe b. Sa'ye, Üseyd b. Sa'ye gibi isimlerle, Necrânlı, Habeşistanlı ve Rum kökenli hıristiyanlardan İslâm'ı benimseyen şahıslar da girmektedir. Âyette “*Ehl-i kitaptan... vardır*” denilmesine gelince, Asr-ı saâdetteki Ehl-i

müslümanların imanının kastedildiğinin belirtisi (karinesi) ise onun, Ehl-i kitabın Allah'a iman ettikleri bilindiği, kimse bunu inkâr etmediği halde “Ehl-i kitap iman etmiş olsaydı” denilmek suretiyle imandan kaçındıklarını bildiren bir şart cümlesinde kullanılmış olmasıdır. İbn Âşûr'a göre, âyetteki ifadede, Necrân heyetinde yer alanlarda görüldüğü üzere Ehl-i kitabın İslâm'a tabi olma konusunda mütereddit olduklarına bir tariz de söz konusudur (bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-temvîr*, IV, 52-53). Nitekim daha önce üzerinde durulan Bakara 62 ve Mâide 69. âyette “İman edenler, yahudiler, hıristiyanlar...” cümlesindeki “iman edenler” ifadesi ile, tercih edilen yoruma göre, müslümanlar kastedilmektedir. Benzer şekilde, yahudi ve hıristiyanların Hz. Muhammed ümmetine karşı tavırlarının karşılaştırıldığı Mâide sûresinin 82. âyetinde iki defa geçen “iman edenler” tabiri ile de müslümanların kastedildiği çok açıktır. Nisâ 136 ve Hadîd 28'deki “ey iman edenler” hitâbının Ehl-i kitaba yönelik olduğunu söyleyenler olmuşsa da delâleti açık değildir.

⁵⁷ bk. İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, I, 492.

kitabın müslüman olan kesiminin kastedilmiş olmasından hareketle İbn Âşûr bu noktada şöyle bir izah getirmiştir: Âyette onların daha önceki durumları nazar-ı itibara alınarak –mecaz yoluyla- böyle bir ifadeye yer verilmiştir. Bu, Arap dili ve edebiyatına ve Kur'anî kullanıma uygundur; meselâ rüşd çağına gelmiş ve böylece yetimlikten çıkmış kimseye önceki hali dikkate alınarak “yetim” denilebilir.⁵⁸ Aslında daha önce belirtildiği üzere, Kur'anî kullanıma göre, Asr-ı saâdette yaşayanlar da dahil, Ehl-i kitap, iman edenler ve inkâr edenler olmak üzere ikiye ayrılır ve inkâr edenleri de Ehl-i kitap kapsamında mütalaa edilir; bu âyette zikredilenler onlardan iman eden kesimi oluşturmaktadır. Dinlerine şirkten ve sapmalardan uzak bir şekilde iman eden ve imanlarında samimi olan Ehl-i kitap, aşağıda zikredilecek âyetlerde görüleceği üzere, Hz. Muhammed'in gelmesiyle ona ve getirdiği kitaba da iman etmişlerdir. Tıpkı onlardan, Hz. Muhammed'e yetişemeyenlerin, ona önceden iman ettiği gibi. Nitekim müfessir İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) işaret ettiği üzere⁵⁹, bu pasajda övülen Ehl-i kitap grubu, aynı sûrenin sonlarında “*Ehl-i kitaptan öyleleri vardır ki, hem Allah'a, hem size indirilene hem de kendilerine indirilmiş olana inanurlar; Allah'a karşı saygılılardır; Allah'ın âyetlerini birkaç paraya (dünya menfaatine) satmazlar. Onların da Rableri katında ödülleri vardır! Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.*” (3/199) ifadeleriyle anlatılır. Âl-i İmrân 115'te onların yaptıkları hayırların karşılıksız bırakılmayacağı, 199'da da Rableri katında ödüllendirilecekleri bildirilir. 199. âyette dikkat çekici bir husus da, Ehl-i kitaptan mükâfâta nail olacakların, Allah'a iman etmenin yanında hem Kur'an'a hem de önceki kitaplara iman etme vasıflarının zikredilmesidir. Ayrıca onların, Allah'ın âyetlerini dünya menfaatine değişmediklerinin belirtilmesi de önemlidir. Çünkü bir başka âyette de İsrailoğullarına hitâben “*Elinizdekini (Tevrat'ı) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'an'a) iman edin; sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılıkla satmayın!. Yalnız benden korkun*” (el-Bakara 2/41) buyurularak Kur'an'a iman etmeleri ve Allah'ın âyetlerini dünya menfaati karşılığı satmamaları tembihlenmektedir. Ehl-i kitaptan dünya menfaatini Allah'ın âyetlerine tercih edenler ise bir çok âyette kötülenir ve

⁵⁸ bk. en-Nisâ 4/2; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, IV, 57.

⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 87.

“kâfirler” olarak nitelenir.⁶⁰ Demek ki bir çok Kur'an âyetinde övülen, hak üzere oldukları ve yaptıkları iyi işlerin karşılığını görecekleri bildirilen, istikamet üzere bulunan Asr-ı saâdetteki Ehl-i kitap grubu, Allah'ın Bakara sûresinde (2/41) “*Tevrat'ı tasdik edici olarak indirdiğim Kur'an'a iman edin, onu inkâr edenlerin başını çekmeyin*” emrine uyararak daha önceki kitaplara iman ettikleri gibi Kur'an'a da iman edenlerdir. Bakara sûresinin 4. âyeti de hidâyet üzere olmanın ve kurtuluşa ermenin bir şartının da Kur'an'a ve önceki peygamberlere iman etmek olduğunu bildirmektedir.

Mâide sûresinde öteki din mensuplarının müminlere karşı düşmanlıklarının karşılaştırıldığı ayette (5/82) müminlere sevgi bakımından en yakın olanların hıristiyanlar olduğu, çünkü onların içerisinde insafılı, mütevazı keşişler ve rahiplerin bulunduğu belirtildikten sonra, böyle hıristiyanların Hz. Peygamber ve Kur'an karşısındaki tutum ve davranışları şöyle beyan edilir: “*Elçi'ye indirileni (Kur'an'ı) dinledikleri zaman, hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: Rabbimiz! İman ettik, bizi şahitlik edenlerle birlikte yaz. Biz, Rabbimizin bizi iyiler (sâlihler) arasına katmasını umarken neden Allah'a ve bize gelen gerçeğe (hak) inanmayalım?!*” (5/83-84). Dikkat edilirse, burada övgüyle söz edilenler, Hz. Muhammed ve Kur'an hakkında daha önceden bilgileri olan, her ikisi geldiği zaman onlara iman eden kimselerdir. 84. âyetteki “*bize gelen hakka neden iman etmeyelim*” sözü de gösterir ki, Hz. Peygamber ve Kur'an, Ehl-i kitaba da gelmiştir. Ardından gelen âyette Kur'an'ın çağrısına olumlu cevap veren söz konusu hıristiyanların cennetlik oldukları belirtilir. Nihayet konuyla ilgili âyetler kümesinin sona erdiği 86. âyette “*İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemliktirler*” (5/86) ifadesiyle Ehl-i kitaptan kâfir olanların, Kur'an'ın çağrısına olumsuz cevap verenlerin âkıbetleri açıklanır. Görüldüğü gibi bu âyetler kümesinde de hıristiyanlar, inananlar ve inanmayanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Beyyine sûresinde de, daha önce zikredildiği üzere, Ehl-i kitaptan ve müşriklerden inkâr edenlerin cehennem ateşinde ebedî kalacakları belirtilir (98/6). Demek ki Asr-ı saâdette Ehl-i kitaptan oldukları halde küfür üzere olanlar vardır ve bunlar Kur'an'a ve Hz. Muhammed'e inanmayanlar olup müşriklerle aynı kategoride değerlendirilmişlerdir.

⁶⁰ meselâ bk. el-Bakara 2/89-90; Âl-i İmrân 3/77, 187.

Öte yandan Kasas sûresindeki “*Bundan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler buna da iman ederler. Onlara (Kur’an) okunduğu zaman, ‘Ona iman ettik, şüphesiz o rabbimizden gelmiş gerçeğin kendisidir. Esasen biz bundan önce de rabbimize boyun eğmiştik’ derler. İşte sabretmelerinden ötürü onlara mükafatları iki defa verilecektir...*” (el-Kasas 28/52-54) ifadeleriyle tanıtılan Ehl-i kitap da yine Hz. Musa’dan beri hep hak çizgi üzere var olagelen kesimin Hz. Muhammed’e yetişen halkasını temsil eder. Benzer bir bilgi Ankebût sûresinde verilmiştir (29/46-47); buna göre içlerinden zulmedenleri dışında Ehl-i kitapla en güzel şekilde mücadele yürütülmesi ve ilâhî kitapların hepsine iman edilmesi gerekmektedir. Hem kendilerine kitap verilenlerden hem de Araplardan Kur’an’a imân edenlerin bulunduğu⁶¹ belirtildikten sonra “*Âyetlerimizi kafirlerden başkası inkâr etmez*” denilmesi, öteki din mensuplarının Kur’an’ın hitâbı karşısında nasıl bir tavır sergilemeleri gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Gerek Mekke gerekse Medine döneminde Kur’an’a iman edip müslüman olanlara işaret eden başka âyetler de vardır.⁶²

Reşid Rıza ve Süleyman Ateş gibi müelliflerin Ehl-i kitap hakkında Kur’an’da kullanılan “*içlerinde müminler var*” vb. ifadelerdeki müminlerden kastın, klasik dönem müfessirlerin anladığı tarzda Hz. Muhammed’e ve Kur’an’a iman eden, İslâm’ı benimseyen kesim olmayabileceği, Allah’a gereği gibi iman eden yahudi ve hıristiyanların da anlaşılabilmesi yönündeki yaklaşımları⁶³ isabetli görünmemektedir. Buraya kadar yapılan açıklamalar bunu gösterdiği gibi, “doğru yolda” olmanın şartını, müslümanların imanı gibi bir imana sahip olmaya bağlayan âyet (el-Bakara 2/137) de göstermektedir.

3. Nisâ 4/123

“*Ne sizin kuruntunuz, ne de Ehl-i kitabın kuruntuları... Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah’tan başka bir dost da bir*

⁶¹ “*Daha önce kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ediyor, şunlardan da ona inananlar vardır*” (el-Ankebût 29/47) mealindeki cümlede geçen “şunlardan” ifadesiyle putperest Arapların kastedildiğini düşünen âlimler olduğu gibi, bazılarına göre “daha önce kendilerine kitap verdiklerimiz” ifadesi Hz. Muhammed dönemine yetişmemiş olan Ehl-i kitaba, “şunlardan” ifadesi de Ehl-i kitabın Hz. Muhammed’e yetişen kesimine işaret etmektedir.

⁶² bk. en-Nisâ 4/162; el-İsrâ 17/107-109; el-Ahkâf 46/10.

⁶³ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, II, 92-94, 164.

yardımcı da bulamaz" (en-Nisâ 4/123) mealindeki âyette "siz" (sizin) diye hitap edilen kesimin müslümanlar olduğu ve ne müslümanların ne de Ehl-i kitabın kuruntusunun bir şey ifade etmediğinin anlatıldığı noktasından hareketle bu âyetin, Kur'an'ın Ehl-i kitaba ameli hükümlerinde kendi dinlerinde kalma serbestisi getirdiğine delil niteliği taşıdığı öne sürülür. Her şeyden önce belirtilmelidir ki, âyette "siz" (sizin) diye hitap edilen kesimin müslümanlar değil putperestler olduğu yönünde tâbiîn müfessirlerinden Mücahid'den gelen⁶⁴ ve büyük rivâyet müfessiri Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) âyetin siyâk ve sibâkını dikkate alarak tercih ettiği⁶⁵ bir görüş vardır. Âyetin siyak ve sibâkına bakıldığında görülür ki en azından sûrenin 115. âyetinden itibaren -122. âyette cennetliklerin durumu ele alınsa da- 'putperestler konu edinilmekte, ayrıca 125. âyette şirkle mücadelenin sembolü haline gelmiş olan Hz. İbrahîm'in dinine atıf yapılmaktadır. Âyetteki "siz" zamiri ile müslümanların kastedilmiş olması durumunda dahi böylesi bir yargıya varmak zordur. Üzerinde durulan ve ardından gelen âyetlerde açıklanan husus şudur: Allah'ın sevgili kulları olmak, cennete girmek, diğer din mensuplarından daha üstün olmak gibi özellikler sırf lafla, kuruntuyla elde edilecek şeyler değildir. İster müşrik, ister yahudi veya hıristiyan isterse mümin olsun, kim bir kötülük yaparsa cezasını çeker; onu cezadan kimse kurtaramaz. Cennete mümin olmak şartıyla iyi işler yapanlar girer. Dince en güzel olan kimse ise işini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve Hz. İbrahîm'in hanîf dinine tâbi olandır. Görüldüğü gibi burada Cenâb-ı Hak, dinler içerisinde en güzel ve makbul olanın kendini Allah'a vermek ve Hz. İbrahîm'in Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olmak olduğunu beyan ediyor ki bu din, Hz. Muhammed'in son halkasını temsil ettiği İslâm'dır. Hz. İbrahîm'e en yakın olanlar da, zamanında ona tâbi olanlar, Hz. Muhammed ve iman edenlerdir.⁶⁶ Semâvî dinler içerisinde, bütün peygamberlerin olduğu gibi, Kur'an'da tâbi olunmasına özel bir vurgu yapılan⁶⁷ Hz. İbrahîm'in yolunu gerçek manasıyla devam ettiren yegane din İslâm'dır. Buraya kadar yapılan açıklamalar sonunda anlaşılmaktadır ki âyet, iddia sahiplerinin görüşlerine açıkça delalet etmemektedir. Delaleti katî olmayan naslara hüküm bina

⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, V, 396; İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 369.

⁶⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 290-291.

⁶⁶ bk. Âl-i İmrân 3/68.

⁶⁷ meselâ bk. en-Nahl 16/123.

etmek ise doğru olmaz. Bu konuda daha başka şeyler söylemek mümkün olmakla birlikte, üzerinde durulan Nisâ sûresinin 123. âyetinin birkaç âyet öncesinde yer alan “*Kim de kendine doğru yol (hüdâ) apaçık belli olduktan sonra Elçiye karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarırsa, onu saptığı yola yöneltiriz ve cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!*” (4/115) mealindeki âyet, -sebebinin hususi olduğuna dair rivâyetler bulunsa da, lafzının umumî olması sebebiyle- Hz. Muhammed’in ve ona inananların yolundan gitmenin gereğini ortaya koyması açısından yeterlidir.⁶⁸

4. Mâide 5/43, 44-47, 65-68

Mâide sûresinde yer alan ve Tevrat ve İncil’in hidâyet rehberi veya nûr olduklarını bildiren, ikisindeki hükümlerle amel edilmesini talep eden bâzı âyetler de Kur’an’ın hükümlerinin Ehl-i kitabı kapsamadığını öne sürenlerin argümanları arasındadır. Çeşitli vesilelerle bu konu üzerinde duran müfessir Süleyman Ateş, bir yerde şunları kaydeder: “Burada Kur’an, İsrailoğullarını, dinlerini bırakmaya değil, fakat dinlerinin gereği olarak Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul edip onu desteklemeye davet etmektedir. Yoksa Kur’an, Kitap ehline, kendi kitaplarının hükümlerini uygulamalarını emretmiş ve kitaplarının ahkâmına uyan kitap ehli insanları övmüştür: “*İçinde Allah’ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da sonra cayıyorlar? Gerçekten Tevrat’ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nûr vardır. İslam olmuş peygamberler, onunla yahudilere hüküm verirlerdi...*” (el-Mâide 5/43-44), “*İncil sâhipleri, Allah’ın onda indirdiğiyle hükmetsinler...*” (el-Mâide 5/47) buyurmuştur. Demek ki kitap ehlinde istenen, dinlerini bırakmaları değil, yeni peygamberi desteklemeleri, onun yoluna engel olmamaları, kendi dinlerinde kalsalar da yeni vahyin doğruluğunu kabul ve tasdik etmeleridir...”⁶⁹ Burada Mâide sûresinde önce çıkarılan âyetler, sûre içi tertibe göre maddeler halinde ele alınacaktır.

⁶⁸ İbn Âşûr, “kendisine *doğru yol (hüdâ) apaçık belli olduktan sonra*” mealindeki sözün, “Hz. Peygamber’e imân ettikten ve müslüman olduktan sonra irtidad ederse” manasına gelmesini, âyetin sebep-i nüzûlünü de dikkate alarak mümkün görür: Ona göre bu sözle, ayrıca, “Hz. Peygamber’in, bir çok mucizelerle elçiliği sabit olduktan sonra sırf inat ve İslâm’a düşmanlık yüzünden ona karşı çıkarsa” manasının anlaşılması da mümkündür (bk. *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, V, 200-201).

⁶⁹ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, II, 493.

a) Sûrede en fazla öne çıkarılan âyetlerden birisi “İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde seni nasıl hakem tayin ediyorlar; sonra da bunun ardından yüz çevirip gidiyorlar! Onlar mümin değildirler.” (5/43) mealindeki âyettir. Müfessirlerin bu ve bundan önceki iki âyetin sebep-i nüzûlü hakkında naklettikleri rivâyetleri ikiye ayırmak mümkündür. Birincisine göre âyetler, Asr-ı saâdette zina eden evli bir erkek ve kadına Tevrat'taki recm cezası yerine daha hafif bir ceza uygulamak isteyen ve bu doğrultuda görüş almak için Hz. Peygamber'e müracaat eden bir yahudi grubu hakkında inmiştir.⁷⁰ İbn Kesîr (ö. 774/1372) ve Süleyman Ateş gibi bazı müfessirler söz konusu rivâyetlerin bu âyetlerin -siyak ve sibakını dikkate alarak- iniş sebebi olma ihtimalini zayıf bulurlar.⁷¹ Çünkü sûrenin bu bölümünde adam öldürme, hirâbe (eşkıyalık, haydutluk), hırsızlık, kısas gibi ceza hükümleri beyan edilmekte olup zinadan söz edilmemektedir. Diğer tasnife giren rivâyetlere göre âyetler, yahudi kabileleri veya fertleri arasında meydana gelen adam öldürme ile ilgili bir olay üzerine inmiştir veya o olayı konu edinmiştir.⁷²

Söz konusu âyette, yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ta Allah'ın hükmü bulunduğunun ve böyle iken Hz. Peygamber'i hakem tayin etmelerinin onların samimiyetsizliğine işaret ettiğinin belirtilmesinden hareketle yahudilerden her halükârda Tevrat'ın hükümleriyle amel etmeleri istendiği, kendi dinlerini bırakıp İslâm'a girmelerinin gerekmediği sonucu çıkar mı? Kanaatimize göre çıkmaz: Her şeyden önce şu belirtilmelidir ki, orijinal haliyle Tevrat Allah'ın kelamı olduğu gibi, ondaki ahkâm da Allah'ın hükümleridir. Aynı şey İncil için de geçerlidir. Sonraki dönemlerde bu iki kitaba bazı katma ve çıkarmalar yapılmış olsa da, onlarda “Allah'ın hükmü” olma niteliğini haiz amelî ve ahlâkî bir çok ahkâm mevcuttur. Nitekim mukayeseli Kur'ân-ı Kerîm-Kitâb-ı Mukaddes çalışmaları bunu ortaya koymaktadır. Âyette “Allah'ın hükmü” diye tabir edilen hüküm -daha önce geçtiği üzere- tercih edilen görüşe göre adam öldürmenin hükmüdür. Peki

⁷⁰ Hz. Peygamber ile yahudiler arasında geçen söz konusu diyalog hakkında bilgi için bk. Bu-hârî, “Hudûd”, 37; Müslim, “Hudûd”, 26-28.

⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 110; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 532

⁷² bk. Ebû Davud, “Diyât”, 1; Ahmed b. Hanbel, I, 246; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, Beyrut 1411/1990, IV, 407

Tevrat'ta adam öldürmenin cezası nedir? 45. âyet bunu kısas olarak nakleder. Demek ki sebep-i nüzûle veya mevzubahse konu teşkil eden yahudiler, meydana gelen adam öldürme olayının akabinde Tevrat'taki kısas ve diyet hükümlerini reddedip Hz. Peygamber'den başka bir hüküm almak istemişlerdir. İşte bu âyet, Allah'ın hükmünü bırakıp kendi istekleri doğrultusunda uygulama peşine düşmeleri sebebiyle o yahudileri kınamakta ve bu vesileyle de Tevrat'taki "Allah'ın hükmü" olan kısas ve diyete işaret etmektedir. Dolayısıyla âyetteki "Allah'ın hükmü" tabiri ile belli bir hüküm (kisas) kastedilmektedir. Diğer taraftan adam öldürmenin Kur'an'daki cezasına baktığımızda, Tevrat'taki hükümle paralellik arz ettiği görülür.⁷³ Zaten bir çok İslâm âlimine göre Kur'an'ın -inkâr etmeden ve yürürlükten kaldırıldığını kaydetmeden- Tevrat ve İncil'den naklettiği hükümler, Hz. Muhammed ümmeti için de bağlayıcı niteliktedir ki, müfessir Süleyman Ateş de bu görüşü tercih edenlerdendir.⁷⁴

Bu açıklamalar ışığında anlaşılmaktadır ki, âyette zikredilen "Allah'ın hükmü" hem Yahudilikte hem de İslâm'da geçerli olan bir hükümdür. Bu hükümle kısas ve diyetin değil recmin kastedildiği kabul edilse dahi durum değişmez. Çünkü recm de, Yahudiliğin olduğu gibi İslâm ceza hukukunun (en azından sünnet tarafından belirlenen) bir unsurunu oluşturmaktadır. Bu yüzden âyetin, İslâm'da olmayan, yahudilere özgü bir hükmü uygulamalarını istediği sonucunu çıkarmak mümkün olmadığı gibi, onların kendi dinlerini bırakıp İslâm'a dahil olmaları gerekmediği sonucuna ulaşmak da doğru değildir. Ayrıca, "*İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat*" ifadesini, Tevrat'ın zamanla tahrife uğradığını dikkate alarak "yahudilerin kendi inanç ve iddialarına göre Allah'ın hükmü bulunan Tevrat" diye açıklayan İslâm âlimleri de vardır. Şu halde, Hz. Peygamber Ehl-i kitabın davalarına bakmak durumunda kaldığında, kendilerinin Allah'ın hükümlerini ihtiva ettiğine inandıkları ve bunu savundukları Tevrat veya İncil'e göre hüküm vermesi söz konusu olacaktır ki bu uygulama, İslâm'ın, mevcut halleriyle Yahudilik ve Hıristiyanlığı hak ve geçerli gördüğü anlamına nasıl çekilebilir?! Zaten, öncesiyle birlikte okunduğunda âyet, yahudilerden fitneye düşmüş, pis kalpli, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kesimi konu edinmektedir.

⁷³ bk. el-Bakara 2/178-179.

⁷⁴ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 538-539.

b) Mâide sûresinde üzerinde durulacak ikinci âyetler kümesinin (5/44-47) mealleri şu şekilde verilebilir: “(44-) Gerçekten Tevrât'ı biz indirdik, onda yol gösterme (hüdâ) ve nûr vardır. İslâm olmuş peygamberler yahudilere onunla hüküm verirlerdi. Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için zâhidler (rabbânîler) ve bilginler (ahbâr) de (onunla hüküm verirlerdi) ve onlar, onun (hak olduğunun) şahitleri idiler. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun da âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın! Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir. (45-) Onda (Tevrat'ta) onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralamalar da birbirine kısastır. Kim bunu (kısası) bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir. (46-) Ardından onların (o peygamberlerin) yolu üzere kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak Meryem oğlu İsâ'yı gönderdik. Ona (İsâ'ya) da içinde hidâyet ve nûr bulunan, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici, takvâ sahipleri için bir yol gösterici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik. (47-) İncil sâhipleri, Allah'ın onda indirdiği ile hüküm versinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar yoldan çıkmışların (fâsıkların) ta kendileridir.”

Kur'an'ın Ehl-i kitabı bağlayıcı olmadığını savunanlar, bu âyetlerde özellikle Tevrat ve İncil'in hidâyet rehberi ve nûr olarak nitelenmesini, peygamberlerin Tevrat'la hüküm verdiklerinden söz edilmesini ve kendilerine İncil verilen ümmetin Allah'ın onda indirdiği ile hükmetmelerinin istenmesini gerekçe göstermektedirler. Şu bir gerçektir ki, Allah'ın gönderdiği her bir kitap, muhatapları için elbette bir hidâyet rehberi ve bir ışıktır. Nitekim bu nitelikler diğer bazı âyetlerin yanı sıra üzerinde durduğumuz 44. âyette Tevrat, 46. âyette İncil için, ayrıca başka âyetlerde de Kur'an için kullanılmıştır. Allah'ın, değişik peygamberler aracılığı ile insanlara tavsiye ettiği dinler, öz itibarıyla hep aynı olmuştur; akîde, ahlak esasları hep korunmuş, ibadetlerin uygulama biçimi ile diğer amelî hükümlerde zamana göre bazı değişikliklere gidilmiştir. Öte yandan Hz. Musa'nın getirdiği dinin hükümleri Hz. İsâ'nın getirdiği din ile ortadan kalkmış, Hz. İsâ'nın getirdiği dinin hükümleri ise Hz. Muhammed'in dini ile sona ermiştir. Tabii bu, önceki dinlerin bütün hükümlerinin iptal edilip yeni hükümler vazedilmesi anlamında değildir. Yeni dinin tasdikinden geçen önceki dinin bir çok hükmü geçer-

liliğini devam ettirmiştir. Bu yüzden orijinal halleriyle gerek Tevrat'ta gerekse İncil'de geçen bir kısım hükümlerin Kur'an'ın ortaya koyduğu hükümler içerisinde yer alması beklenen bir durumdur. Dolayısıyla Tevrat'ın, 44. âyette zikredilen haliyle hüküm için müracaat kaynağı olma niteliği mutlak veya ilelebet sürecek bir nitelik değildir; İncil'in gelmesiyle Tevrat'ın, Kur'an'ın gelmesiyle de İncil'in mutlak manada "kendisiyle hüküm verilen kitap" olma nitelikleri ortadan kalkmıştır. Aynı âyette İslâm olmuş peygamberlerin –ki onların "İslâm olmuş" diye nitelenmesi, yahudilere bir tariz niteliği taşır⁷⁵–, yahudi rabbânîlerin ve bilginlerin Tevrat'la hüküm verdikleri beyan edildikten sonra geçmiş zaman kipiyle "*Onlar onun (Tevrat'ın hak olduğunun) şahitleri idiler*" denilmesi de bizim bu yaklaşımımızı desteklemektedir. Âyette geçen "peygamberler" (en-nebiyyûn) sözü ile Hz. Musa'dan itibaren –Hz. Muhammed de dahil- bütün peygamberlerin kastedildiğini söyleyen âlimler olmuşsa da, kanaatimize göre, İsrâîloğulları peygamberlerinin kastedildiği yönündeki görüş⁷⁶ daha kuvvetlidir.

Yukarıdan beri benimseyip ortaya koymaya çalıştığımız yaklaşımı Mâide sûresinin üzerinde durduğumuz 44-47 ve ardından gelen âyetlerinin iç örgüsü de doğrular mahiyettedir. Şöyle ki, 44. âyette içinde hidâyet ve nûr bulunan Tevrat'ı Cenâb-ı Hak'ın indirdiği, peygamberlerin, rabbânîlerin ve zâhidlerin onunla hüküm verdikleri ve onların Tevrat'ın şahitleri konumunda buldukları beyan edildikten ve 45. âyette Tevrat'ta kısasla ilgili olarak yer alan hükümler nakledildikten sonra, 46. âyette Hz. İsmâ ve ona verilen İncil'e intikal edilmiştir. Bu yapılırken "*Ardından onların (o peygamberlerin) yolu üzere kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak Meryem oğlu İsmâ'yı gönderdik...*" tarzında bir ifadenin kullanılmış olması konumuz açısından önemlidir. Demek ki, 44. âyette zikri geçen peygamberler, Hz. İsmâ'ya kadar gelmiş olanlarla sınırlıdır ve Hz. İsmâ yeni bir din vazetmek üzere gönderilmiştir. Bu âyette ayrıca İncil için "*içinde hidâyet ve nûr bulunan, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici, takvâ sahipleri için bir yol gösterici ve bir öğü*" olma nitelikleri üzerinde durulmuş, böylece Tevrat ile hüküm vermenin artık İncil'in tasdiki şartına bağlandığına işaret edilmiş, ardından gelen âyette "*İncil sâhipleri, Allah'ın-onda indirdiği ile hüküm*

⁷⁵ bk. Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 45.

⁷⁶ bk. Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, XII, 3; Şevkânî, *a.g.e.*, II, 45.

versinler!" denilerek gelen yeni dinin hükümlerine göre amel edilmesi istenmiştir. Kıraat imamlarının çoğu hüküm verme fiilini mealini verdiğimiz şekilde "ve'l-yahkum: hüküm versinler" diye emir kipiyle okurken Hamza, lâ'm'ın kesresi ve mîm'in fethası ile "ve li-yahkume: hüküm vermesi için" tarzında okumuştur⁷⁷ ki bu okuyuş Tevrat'tan sonra Hz. İsa'ya verilen İncil'in hıristiyanların kendisiyle hüküm vermeleri amacıyla indirildiğini belirtir. "İncil sâhipleri" diye tercüme edilen tamlamanın orijinal hali olan "Ehlü'l-İncil" aslında kendilerine İncil verilen zümre demektir ki, 'hıristiyanlar" yerine böyle bir tabirin kullanılması da ayrıca önemlidir.

Bu açıklamalardan da anlaşılacaktır ki, İsrâiloğulları peygamberlerinin ve din bilginlerinin kendisiyle hüküm verdikleri Tevrat artık yerini İncil'e bırakmıştır. Tabii, İncil'in ve Hz. İsa'nın tasdikinden geçen bir çok Tevrat hükmü geçerliliğini sürdürmüştür. Ama artık Hz. İsa ve İncil'in tasdikini nazara almadan Tevrat ile doğrudan ve mutlak olarak amel etmek caiz değildir. Âyetlerden çıkan manaya göre Hz. İsa ve İncil'i tanımayıp Yahudilik iddia edenler haddi zatında kafir ve zalimdirler. Fakat bunlar kendi iddia ve inançlarına nazaran İncil'in hükümleri ile mutlak olarak ilzam olunamazlarsa da, Tevrat ahkamıyla mutlak manada ilzam olunurlar. Hâlâ Tevrat'a, ahkamı ile amel edilmesi gerekli ilâhî kitap olarak iman etmeyi lazım gören yahudiler, Tevrat ile hükmetmedikleri veya Tevrat'ın gereği olarak kendi aleyhlerine verilen hükme itiraz ettikleri takdirde, kendi iddialarını nakız ve inkâr etmiş, haksızlıklarını itiraf etmiş, kendilerinin kendi nazarlarında da kâfir ve zâlim olduklarını ispat etmiş olurlar. Tevrat ile yahudiler aleyhine hüküm ve ilzam böyle olduğu gibi, hıristiyanlar hakkında da İncil böyledir. O halde hıristiyanlara düşen de İncil ile mutlak, Tevrat ile ise İncil'in tasdiki dairesinde kayıtlı olarak hükmetmek ve bu suretle verilen hükümleri kayıtsız şartsız kabul eylemektir. Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmeyenler ise fâsik kimselerdir.⁷⁸

44-47. âyetlerde Tevrat ve İncil sâhiplerinin durumları kronolojik olarak verildikten sonra söz, son peygambere ve ona verilen Kur'an'a getirilir: "Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu kitabı hak ile indirdik..." (5/48). Bu âyette önceki kitaplarla irtibatı

⁷⁷ bk. Fahreddîn er-Râzî, a.g.e., XII, 9-10; Âlûsî, Rûhu'l-me'ânî, VI, 221.

⁷⁸ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, II, 1695-1696.

yönünden “tasdik edici” olarak çevrilen “musaddik” ve “koruyucu” diye meali verilen “müheymin” olmak üzere Kur’an’ın iki vasfı öne çıkarılmıştır.

Aralarında Mekkî olanların da yer aldığı bir çok âyette Kur’an’ın, önceki kutsal kitapları tasdik edici olarak nitelendirilmesi⁷⁹, Tevrat ve İncil’i orijinal halleriyle Allah kelâmı olarak kabul etmesi ve bunların ihtiva ettiği genel geçer hükümleri devam ettirmesi anlamında düşünmek en isabetli yaklaşım olsa gerektir. Ayrıca, Fahreddin er-Râzî’nin değişik vesilelerle kaydettiği gibi, Kur’an’ın özelliği ve durumu önceki kitaplarda zikredilmişti. İşte Kur’an’ın Hz. Muhammed’le birlikte o kitaplarda zikredildiği haliyle gelmesi, o kitapları tasdik etmesi anlamına gelir.⁸⁰ Daha önce değinildiği üzere, bir taraftan önceki bir peygamberin ve ümmetinin daha sonra gelecek olan peygamberlere iman etmeleri, onlardan birine yetişirlerse ona tâbi olmaları, diğer taraftan sonra gelen bir peygamberin ve ümmetinin, önceki peygamberleri ve kitapları tasdik etmeleri, Cenâb-ı Hakk’ın nübüvvet alanında koyduğu temel ilkelerden birini oluşturur. Buna göre, sonra gelen her peygamber ve ilâhî kitap, öncekileri tasdik etmiştir. Nitekim Hz. İsa ve İncil, daha önce gönderilen Hz. Musa ve Tevrat’ı tasdik edici olarak gelmişlerdir (bk. el-Mâide 5/46). Kur’an’da nakledildiğine göre Hz. İsa’nın kendisi, İsrâiloğullarına hitâben “*Hakikaten ben, benden önce gelmiş olan Tevrat’ı tasdik edici ve benden sonra gelecek olan Ahmed adında bir elçiyi de müjdeleyici olarak size Allah tarafından gönderilmiş bir elçiyim*” demiştir.⁸¹ Bu konuda İncil’de de bilgi vardır.⁸² Kur’an’ı dinleyen bir cin grubunun, kavimlerine döndüklerinde onlara onu anlatırken niteliklerinden birisi olarak “kendinden öncekileri tasdik edici” ifadesini kullanmaları (el-Ahkâf 46/30) da ilâhî kitaplardan, sonrakilerin öncekileri tasdik edici olma vasfının önceliğini ve önemini vurgulamaktadır.

Tabii burada, Kur’an’ın, önceki semâvî kitapların ahkama yönelik bir kısım hükümlerini nesh ederken, diğer taraftan o kitapları tasdik edici olması arasında bir çelişki zannı ortaya çıkabilmektedir. Orijinal halleriyle önceki semâvî kitapların amelî ahkam dışında kalan ve dolayısıyla neshe konu olma-

⁷⁹ bk. el-Bakara 2/41, 89, 91, 97, 101; Âl-i İmrân 3/3; en-Nisâ 4/47; el-En’âm 6/92; Yunus 10/37; Yusuf 12/111; Fâtr 35/31.

⁸⁰ bk. Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, VIII, 127.

⁸¹ es-Saf 61/6; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/50.

⁸² Matta, 5/17-18.

yan alanlarını Kur'an doğrulayıp devam ettirmiştir. Bu alanlarda konumuz açısından bir sıkıntı söz konusu değildir. Amelî ahkam alanına gelince, Fahreddin er-Râzî'nin de dediği gibi, önceki kitaplar, Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'i müjdelediklerine ve söz konusu hükümlerinin Hz. Muhammed dönemine kadar sabit olduğuna ve Kur'an'ın inmesiyle bunların yürürlükten kaldırılmış olacağına delalet ettiklerine göre, o kitaplar bu alanda da Kur'an'a muvafık düşmüş, bu yönden Kur'an onları tasdik edici olmuştur.⁸³ Önceki semâvî kitaplara insanlar tarafından bazı katma ve çıkarmalar yapıldığından, bu kitapların ihtiva ettiği genel geçer esasların tespit ve tasdiki gerekmektedir. İşte Kur'an ve Hz. Muhammed bu noktada da tasdik edici bir rol oynamaktadır. Nitekim benzer bir işlevi, daha önce İncil, Tevrat için görmüştür. Bu yüzden, hıristiyanların Kıptî lideri Papa Şenude'nin savunmaya çalıştığı gibi, Kur'an'ın İncil'i tasdik edici olmasını Kur'an'ın mevcut Hıristiyanlığı hak ve geçerli saydığı anlamına yormak isabetli değildir. Onun yaklaşımından yürünecek olursa her semâvî dinin, diğerlerini mevcut halleriyle hak kabul etmeleri gerektiği sonucuna götürür ki bu günkü haliyle ne Yahudilik ne de Hıristiyanlık, İslâm'ı hak din olarak kabul etmektedir. Mesajı evrensel olan İslâm da temel kaynaklarına taban tabana ters düşen Ehl-i kitap inanç ve uygulamalarını asla tasdik etmez. Kaldı ki "tasdik edici olma" Kur'an'ın önceki peygamberler ve kitaplar açısından haiz olduğu tek vasıf değildir. Kur'an'ın diğer semâvî kitap ve dinler karşısındaki konumu değerlendirilirken, üzerinde durduğumuz 48. âyette zikri geçen diğer vasfı "müheymin" de göz önünde bulundurulmalıdır.

Müheymin kelimesi "koruyan, gözeten, tanıklık eden, doğrulayıp destekleyen, barındıran; kefil (emîn, garantör)" anlamlarına gelmektedir.⁸⁴ Bu vasıf, konumuz açısından önemlidir; buna göre Kur'an, kendinden önceki kitapların koruyucusu ve denetleyicisidir; Tevrat ve İncil'in kıyamete kadar amel edilmesi gerekli olan hükümlerini koruyup gözetecek, bunların zayi olmasını veya değiştirilip bozulmasını önleyecek, tanıklığı ile hakikatleri tashih, tahrifatı iptal edecektir. Kendisinin onayından geçmeyen yahut kendisine muhalif olan önceki kitapların ve şeriatlerin hükümleri ile amel caiz olmayacaktır. Kur'an'dan sonra Tevrat veya İncil'in hükümlerinin geçerliliği

⁸³ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, VII, 169-170.

⁸⁴ bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 606-6/8.

Kur'an'ın tasdik ettikleri ile kayıtlı bulunacaktır. Kısacası Kur'an, önceki kitaplarda yer alan bilgilerin doğruluğu ve geçerliliği açısından bir ölçüdür; önceki kitaplara yapılan katmalara ve tahriflere işaret eder. Ayrıca, Kur'an'ın Tevrat'tan anlattığı şeyler, eğer bugün Tevrat'ta yoksa bunlar zamanla kaybolmuş demektir.⁸⁵

48. âyetin devamı, “*Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet! Sana gelen gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma! Her birinize bir din yolu ve bir yol yöntem verdik. Allah dileyseydi sizi bir tek ümmet yapardı*” mealindeki ifadeleri içerir ve “kendisiyle hüküm verilen kitap” niteliğini, artık Kur'an'ın haiz olduğunu bildirir. “Din yolu” diye çevirisi yapılan “şir'a” (şeriat) kelimesi, sözlükte, bir ırmaktan veya her hangi bir su kaynağından su içmek için girilen yol, din; “yol yöntem” diye çevirisi yapılan “minhâc” ise açık yol, metot demektir.⁸⁶ Müfessirler içerisinde iki kelimenin aynı manaya geldiğini söyleyenler olduğu gibi, ikisi arasında mana yönünden ayırım yapanlar da vardır. Buna göre şir'a (şeriat), Allah Teâlâ'nın peygamberler aracılığı ile gönderdiği dinin, zaman ve ahvalin değişmesiyle birlikte değişiklik arz eden ayrıntılarına (fürû') ait hükümleri, minhâc ise daima sabit olan ve hiç değişmeyen esaslarını belirtir. Hz. Peygamber'in, “*Biz peygamberler 'allât' (baba bir) kardeşleriz, dinimiz birdir*” hadisi⁸⁷ de buna işaret etmektedir. Bütün ilâhî dinlerin müşterek olduğu akâid ve ahlâk gibi temel esaslar minhâc, şeriat (hukuk sistemi) sahibi her peygambere mahsus amelî hükümler ise şir'ayı oluşturur. Kur'an'da peygamberler ve getirdikleri hukuk sistemlerinin ittifak ettikleri noktayı gösteren âyetlerin⁸⁸ yanında bunların ihtilaf ettikleri noktayı gösteren âyetler de görürüz. Nitekim Mâide sûresinin üzerinde durduğumuz âyetler kümesinde, önce birbirlerinin izleri üzere gönderilen peygamberler ve kitaplardan sonrakilerin, öncekileri tasdik ettiği, sonra, bu ardarda gelme ve öncekini tasdik etme içinde dinlerin hukuk sistemlerinin ve buna bağlı olarak ümmetlerin farklılık arz ettikleri beyan olunmuştur.⁸⁹

⁸⁵ bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1696; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 7.

⁸⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1697.

⁸⁷ Buhârî, “Enbiyâ” 48; Ahmed b. Hanbel, II, 406, 437.

⁸⁸ meselâ bk. el-En'âm 6/90; eş-Şûrâ 42/13.

⁸⁹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, XII, 12.

Büyük Türk Müfessiri Elmalılı Hamdi Yazır'ın ifadesiyle, İncil'in kendinden önceki Tevrat'ı; Kur'an'ın da kendinden önceki Tevrat ve İncil gibi bütün ilâhî kitap cinsini tasdik edici olduklarını ve bu kitaplardan her birinin sahip oldukları derecelerine göre diğerinden mütemayiz olarak nazil olduklarını beyandan sonra bu âyet bize gösteriyor ki, gelmiş geçmiş muhtelif ümmetlere hevâya uymamaları için hallerine münasip birer hukuk sistemi ve hiç değişmeyen bir minhâc (temel ilkeler) verilmiştir. Meselâ, Hz. Musa'dan Hz. İsa'nın gönderilmesine kadar olan ümmetin hukuk sistemi Tevrat'ta; Hz. İsa'dan Hz. Muhammed döneminde kadar olan ümmetin hukuk sistemi İncil'de⁹⁰; Hz. Muhammed'den itibaren mevcut olan ümmetinki de Kur'an'dadır. Bütün bu hukuk sistemlerinin ittifak ettikleri külli düzeyde temel esaslar vardır ki bunlar Kur'an'da mevcuttur. Şimdi, Allah Teâlâ muhtelif zamanlarda farklı ümmetlere değişmeyen temel esasların yanında belli şeriatler verdiği ve sonra geleni, öncekini tasdik edici ve ona hâkim kıldığına göre, gelişinden itibaren yeni şeriatin, önceki ümmetin de şeriatı olduğunda, yani İncil'den itibaren yahudilerin Hıristiyanlığı, Kur'an'ın inmesinden sonra da yahudi ve hıristiyanların İslâm'ı tanımaları gerektiğinde şüphe yoktur. Yalnız burada önce gelen şeriatin, sonraki ümmetin de şeriatı olup olmadığı İslâm âlimleri arasında mevzubahis edilmiş; bir kısmı, her ümmete bir şeriat verilmiş olması gerçeğinden hareketle "önce gelmiş olan şeriat sonraki ümmetin şeriatı sayılmaz" derken, diğer bir kısmı sonraki şeriat tarafından yürürlükten kaldırılmamış olmak şartıyla bunu kabul etmiştir. Buna göre, İncil veya İsa'nın sünneti ile nesh edilmemiş olan Tevrat'a ait hükümler hıristiyanların da şeriatı olduğu gibi, Kur'an veya Hz. Muhammed'in sünneti ile nesh edilmemiş olan Tevrat ve İncil'in hükümleri müslümanların da şeriatı demektir ve müslümanların söz konusu şartı taşıyan yahudi ve hıristiyanlara ait hükümlerle amel etmeleri caizdir. Hulasa, bizden öncekilerin şeriatı, Kur'an veya sünnet tarafından yürürlükten kaldırılmamış olmak; Kur'an veya sünnet tarafından inkâr edilmeden nakledilmiş olmak şartıyla, bizim için de şeriatir. Demek ki önceki hükmün nesh edilmemiş olması, sonrakine muhalif bulunmaması yeterli değil, o hükmün Kur'an veya Hz. Muhammed'in tasdikinden geçmiş olması da şarttır. Bu durumda, me-

⁹⁰ Burada, İncil'in ve Hz. İsa'nın, Tevrat'taki bir çok hükmü geçerli gördüğü, bir kısmını değiştirdiği hususu dikkate alınmalıdır (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/50).

selâ, Mâide sûresinin 45. âyetinde Tevrat'tan yapılan kısas ahkamı, İslâm ümmeti için de geçerli demektir.⁹¹

Son ilâhî kitap olan Kur'an'ın indiriliş gayesi Mâide sûresinin 48. âyetinde olduğu gibi 49. âyetinde de “*Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma! Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmaları hususunda onlardan sakın! (diye Kur'an'ı indirdik). Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir bela getirmek istiyordur. İnsanların bir çoğu gerçekten yoldan çıkmış (fâsık) kimselerdir.*” mealindeki ifadelerle açıklanır. Görüldüğü gibi Kur'an indirilmeye başladıktan sonra, artık insanlar arasında onun hükümlerinin uygulanması istenmekte, onun dışında bir hüküm mercii arayanlar yoldan çıkmış olmakla, 50. âyette de “câhiliye devrinin hükmünü istemekle” suçlanmaktadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalar ışığında denilebilir ki, Hz. Musa'dan itibaren İsrailoğulları peygamberleri için hep hüküm kaynağı olan Tevrat ile Hz. İsa'dan itibaren hıristiyanlar için hüküm mercii olan İncil, Hz. Muhammed'in gelmesiyle yerlerini Kur'an'a bırakmışlardır. Artık, orijinal halleriyle hem Tevrat'ın hem de İncil'in, akîde ve ahlak gibi temel esaslarının yanında, bir çok amelî hükmünü doğrudan veya onlardan -inkâr etmeksizin- nakil yapmak suretiyle barındıran Kur'an ve İslam hükümleri bağlayıcı konuma gelmiştir. Hem 48 hem de 49. âyette Hz. Peygamber'den “*onların arasında*” (beynehüm) Allah'ın indirdiği ile hükmetmesi emredilmektedir ki, her iki âyette geçen “onlar” zamirinin kapsamına öncelikle Ehl-i kitap da dahil olmalıdır. Zamirin mutlak zikredilmesi bir yana, önceki âyetlerden itibaren sözün gelimi de bunu teyit etmektedir. Zaten müfessirlerin bir kısmı, zamiri “insanlar, Ehl-i kitap ve sair din mensupları” şeklinde umuma şamil olacak bir biçimde açıklarken⁹² bir kısmı da “yahudiler veya Ehl-i kitap” olarak tasrih etmişlerdir.⁹³ Ayrıca üzerinde durulan âyetlerin devamı da yine Ehl-i kitap konusunu işlemeyi sürdürmektedir; 51. âyet “*Ey İman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları veli edinmeyin...*” mealindeki ifade ile başlamakta ve 86. âyete kadar devam eden bölüm genelde Ehl-i kitabın akîde

⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1698-1700; ayrıca bk. Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 538-539.

⁹² bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 609; İbn Kesîr, *Tefsîrül'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 120.

⁹³ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, XII, 11; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 223.

ve amel boyutundaki sapkınlık ve taşkınlıklarını konu edinmektedir. Dolayısıyla 48 ve 49. âyetlerde Hz. Peygamber'den aralarında Kur'an ile hükmetmesi istenen insanların, Ehl-i kitap dışında kalan kesim olduğunu düşünmek isabetli değildir.

c) Mâide sûresinde bu başlık altında üzerinde durulacak son kısım 65-68 arası âyetler kümesidir: “(65-) *Eğer Ehl-i kitap iman edip (günahtan) korusalardı, kuşkusuz biz de onların kötülüklerinden geçerdik ve onları nimeti bol cennetlere dahil ederdik.* (66-) *Eğer onlar Tevrât'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı, muhakkak ki göğün ve yerin türlü türlü nimetlerinden yararlanırlardı. İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre var; ama onlardan çoğu, ne kötü işler yapıyorlar?! (67) Ey elçi, Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan, O'nun mesajını tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler toplumunu hidâyete iletmez.* (68-) *De ki: 'Ey Ehl-i kitap! Siz Tevrât'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol, yol değildir. ' Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun azgınlığını ve inkârını artıracaktır. Sen o kâfirler toplumu yüzünden üzülme!’”*

Günümüzde bazı hıristiyan ve müslüman yazarlar, bu âyetlerde Ehl-i kitaptan Tevrat ve İncil'i uygulamalarının istenmesinden hareketle, Kur'an'ın, yahudi ve hıristiyanlardan kendi dinlerini bırakıp İslâm'a girmelerini gerekli görmediği sonucuna ulaşmak istemektedirler. Tabii bu âyetlerde sadece Tevrat ve İncil'in doğru dürüst uygulanması istenmemekte, ikisinin yanında “Rablerinden kendilerine indirilen”i de ikame etmeleri talep edilmektedir. 66. âyetteki “Rablerinden kendilerine indirilen” ifadesi ile neyin kastedildiği konusunda, a) Tevrat ve İncil'deki hükümler, b) Hz. Muhammed'in geleceğinin müjdesini de içeren Habkuk ve Danyal gibi peygamberlerin sahifeleri, c) Kur'an veya Kur'an'daki Ehl-i kitaba yönelik âyetler vb. olmak üzere farklı görüşler ortaya konmuştur.⁹⁴ Önceki kitaplarda Hz. Muhammed müjdelendiğine, ve birinci ana başlık altında görüldüğü üzere bir çok Kur'an âyeti Ehl-i kitabı Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a hem iman etmeye hem de tâbi olmaya çağırdığına göre bu âyetlerden öncelikle çıkarılacak mana, son elçiye ve ona verilen kitaba iman edip gereği ile amel

⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1734-1735; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 29.

etmek olacaktır. Âyetteki sıralama ve az önce zikri geçen sahifelerin elde bulunmadığı dikkate alındığında, 66. âyetteki ifadeden Kur'an'ın kastedildiği görüşünün daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Yine bu âyetin, "Doğru dürüst uygulamış olsalardı" şeklinde çevirisi yapılan kısmı için getirilen yorumları "ilâhî kitabı hiçbir değişikliğe uğratmadan hep göz önünde tutsalar ve onun içeriğine gerektiği gibi uysalardı" şeklinde özetlemek mümkündür.⁹⁵ 65. âyette "Eğer Ehl-i kitap iman edip (günahtan) korunsalardı" denilir ki buradaki iman ile -Hz. Muhammed'e ve onun getirdiklerine iman bir tarafa- Tevrat ve İncil'e gerçek manada iman kastedilmiş olsa dahi, böyle bir iman, Hz. Muhammed'e ve getirdiklerine iman etmeyi de içine alır. Çünkü Kur'an'a göre Tevrat ve İncil, Hz. Muhammed'i haber vermektedir ve Ehl-i kitap onu çok iyi, çocuklarını tanıdıkları gibi tanımaktaydılar.⁹⁶ 66. âyette sözü edilen Ehl-i kitabın "aşırılığa kaçmayan zümre"si ile kimlerin kastedildiği meselesi daha önce ele alınmıştı (bk. B/2).

Şu halde bu açıklamalar ışığında müfessir Süleyman Ateş'in "... Ancak şunu da belirtmek lazımdır ki eğer gerçekten Rablerinden kendilerine indirilenden kasıt Kur'an ise kitap ehli, Kur'an'ın Allah tarafından vahyedildiğini doğrulamaya, bunu kabul etmeye çağrılmaktadır. Onlardan istenen, Kur'an'ın vahyen indiğini kabul edip ona saygılı davranmak, yoksa kendi dinlerini bırakmak değildir. Çünkü Kur'an kendinden önceki kitabı doğrulayıcı olarak indiğinden, onu da hak kitap olarak kabul etmekte, ona layığıyla uyanların da felah bulacağını bir çok yerde vurgulamaktadır"⁹⁷ şeklindeki açıklamalarının bu âyetlerle uyuşmadığını rahatlıkla söylemek mümkündür. Çünkü 66. âyette kullanılan ve kendisinin "gereği gibi uygulamak" manası verdiği "ikâme etmek" fiili, hem Tevrat ve İncil hem de "Rablerinden kendilerine indirilen"i yani Kur'an'ı içine almaktadır. Şu da var ki, aynı müfessir, Kur'an'ın da işaret ettiği gibi, Hz. Muhammed'in vasıflarını anlatan Tevrat parçalarını Asr-ı sâadetteki Ehl-i kitaba mensup din bilginlerinin sakladıklarını, halka söylemediklerini belirtir⁹⁸ ki, Kur'an onları amelî hükümlerinde de bağlayıcı değilse, bu saklamanın amacı nasıl izah edilecektir? Sonra 68. âyetteki "Siz Tevrât'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni doğru dürüst uygulamadıkça

⁹⁵ Karaman, Hayrettin ve dğr., *Kur'an Yolu*, II, 247.

⁹⁶ bk. el-En'âm 6/30.

⁹⁷ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 29-30

⁹⁸ Ateş, Süleyman, *a.g.e.*, II, 495.

tuttuğumuz yol, yol değildir.” mealindeki ifadede geçen “Rabbinizden size indirilen” tabiri ile Kur'an'ın kastedilmiş olma ihtimali daha kuvvetlidir. Kelimeye Tevrat ve İncil için gereği gibi uygulamak” manası verip Kur'an'a gelince “sadece iman etmek” manasını yüklemek isabetli bir yaklaşım olmaz. 68. âyetin tefsirinde Süleyman Ateş, “Demek ki Kur'an, yalnız müslümanlara değil, kitap ehline ve bütün insanlara indirilmiştir. ” dedikten sonra 65 ve daha önce ele aldığımız 69. âyeti ve benzerlerini kendi anlayışına göre yorumlayarak Ehl-i kitabın Kur'an'a sadece iman noktasında olumlu yaklaşmasını yeterli görebilmektedir.⁹⁹ Halbuki bazı âyetler Ehl-i kitaba, Kur'an'a iman etmenin yanında ona tâbi olmayı, onu gereği ile uygulamayı âmir iken diğer bazıları genel ifadelerle imanı âmir ise, ikinci gruba giren âyetleri birinci gruptaki âyetler ışığında anlamak gerekir. Tersini yapmak dil ve mantık kurallarına uymaz. Sonra aynı pasaj içerisinde yer alan 67. âyet, Hz. Muhammed'in Kur'an'ı tebliğ etmesini emretmektedir ki sözün geliminden, tebliğ edilecek kesim içerisinde öncelikle Ehl-i kitap girmektedir. Bu tebliğin onların aşırıya kaçmayanlarına değil de inkâr edenlerine yapılacağına dair işaret de yoktur. Kur'an Ehl-i kitaba da tebliğ edilecekse, bundan onların Kur'an'ın bütün ahkâmıyla; akîde ve ahlak esaslarının yanı sıra amelî hükümleri ile de muhatap oldukları sonucuna varmak mantıksız bir yaklaşım mıdır? Asıl, bu âyetlerden Kur'an'ın hiçbir yönden Ehl-i kitabı bağlayıcı olmadığını veya onları sadece “iman etmeye” çağırdığını, dinlerini bırakıp İslâm'a girmelerini şart koşmadığını öne süren iddia tutarsız görünmektedir. Böyle bir iddia, Kur'an'a parçacı bir yaklaşımdan kaynaklanmış olmalıdır. Bu tebliğ âyetinin Medine döneminin sonlarında indiği bildirilen Mâide sûresinde ve Ehl-i kitabın konu edindiği bir bağlamda yer alması, bir taraftan Kur'an'ın eksiksiz olarak Ehl-i kitaba da tebliğ edilmesinin gereğini bildirirken, diğer taraftan Ehl-i kitap din bilginlerinin Kitâb-ı Mukaddes'ten bazı bilgileri ve hükümleri insanlara açıklamadıklarına, bunları gizlediklerine dair bir tariz de hissedilmektedir.

Hem 66 hem de 68. âyette üç büyük ilâhî kitabın birlikte doğru dürüst uygulanması istenmektedir. Müfessir Taberî (ö. 310/923), “Ehl-i kitap, farklılıklar taşıyan ve aralarında nesih (yürürlükten kaldırma) ilişkisi bulunan Tevrat, İncil ve Hz. Muhammed'e indirileni bir arada nasıl uygulayabilirler?”

⁹⁹ Ateş, Süleyman, a.g.e., III, 33.

şeklinde hatıra gelebilecek soruyu şöyle cevaplar: Bunlar arasında bazı hüküm farklılıkları bulunsa bile, hepsi Allah'ın elçilerine iman etmeyi ve onların Allah katından getirdiğini yürekten onaylamayı emretme noktasında birleşmektedir. Tevrat, İncil ve Hz. Muhammed'e indirileni birlikte uygulamalarından maksat ise bunların içeriklerini (Allah katından olduğunu) yürekten kabul etmek, hepsinin birleştiği hükümleri uygulamak, farklı hükümler bakımından da kendisine uymanın farz kılındığı dönemle sınırlı olarak her birine göre amel etmektir.¹⁰⁰ Bu uygulama ise önceki kitapların hükümlerinin sonra gelen kitabın tasdikinden geçirilmesi tarzında gerçekleşecektir.¹⁰¹ Aslında bu, ilâhî kitapların birbirlerini tasdik edici olmalarının doğal bir sonucudur.¹⁰²

Netice itibariyle, Tevrat ve İncil'in asıllarının korunamadığı, dolayısıyla Ehl-i kitabın bu hitap esnasında onları tam olarak uygulamalarının mümkün olmadığı dikkate alınır, burada muhatapların son peygamber Hz. Muhammed'in bildirdiklerine ihtiyaçlarının bulunmadığı iddiaları çürütülmüş ve Kur'an'a başvurma dışında alternatiflerinin bulunmadığına dikkat çekilmiş olmaktadır. Zira Allah katından geldiği hususunda hiçbir kuşkuya mahal bırakmayan Kur'an, bir taraftan Tevrat ve İncil'i (orijinal halindeki içeriğini) onayladığını diğer taraftan da Ehl-i kitabın bu kutsal kitapları tahrif ettiğini haber vererek, kendilerinin de çok iyi bildiği bir olgudan hareketle kendi hakemliğine başvurmanın kaçınılmazlığını ortaya koymaktadır.¹⁰³ Bu durumda Ehl-i kitabın Tevrat ve İncil'i gereği ile uygulamalarından kasıt, Kur'an'ın da haber verdiği gibi, her iki kutsal kitapta yer alan Hz. Muhammed ve Kur'an hakkındaki müjde ve bilginin gereğini yerine getirip İslâm'ı benimsemeleri olacaktır.

Müfessir Süleyman Ateş'in yaklaşımından yola çıkarak Asr-ı saâdetde mevcut Tevrat ve İncil'in lafız yönünden tahrif edilmediğini, Kur'an'ın her ikisini de sahih gördüğünü varsaysak bile, yine kendisinin ifadelerine göre daha sonraki dönemlerde Kitâb-ı Mukaddes'e katma ve çıkarmalar yapılmıştır. Tevrat'a ait bazı parçaların bugün mevcut olmadığı, ayrıca bugün elimiz-

¹⁰⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 644; Karaman, Hayrettin ve dğr., *Kur'an Yolu*, II, 247.

¹⁰¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1738.

¹⁰² bk. Kaya, Remzi, "Ehl-i Kitap", *DİA*, İstanbul 1994, X, 518.

¹⁰³ Karaman, Hayrettin ve dğr., *Kur'an Yolu*, II, 251.

de bulunan İnciller'in Hz. İsa'ya gelen vahiyleri içermediği görülmektedir.¹⁰⁴ Bundan da anlaşılmaktadır ki, bugün elde mevcut Tevrat ve İnciller lafız yönünden de tahrife uğramış vaziyettedir. Asr-ı saâdetteki Kitâb-ı Mukaddes elde mevcut olmadığına göre her halükârda Kur'an'ın şahitliğine ve hakemliğine başvurmak gerekecek, kısacası Ehl-i kitap için de yegane merci, Kur'an olacaktır.

Bütün bu açıklamaların yanında, 66 ve 68. âyette geçen "Rablerinden kendilerine indirilen" ile Kur'an değil de Hz. Musâ'dan sonra gelen İsrailoğulları peygamberlerine verildiği söylenen sahifeler kastedilmiş olsa dahi, bu, daha önce değinildiği üzere, Kur'an'ın amelî hükümlerinin Ehl-i kitap için bağlayıcı olmadığı anlamına gelmez. Çünkü Kur'an, önceki kitaplarda Hz. Muhammed ve Kur'an hakkında malumat bulunduğunu, Ehl-i kitabın bu hususu çok iyi bildiklerini beyan etmektedir. Öyleyse Tevrat, İncil ve sair vahiyleri uygulamayı âmir âyetlerden öncelikle anlaşılan mana, o kitaplarda sözü edilen âhir zaman peygamberine ve ona verilen kitaba iman edip gereği ile amel etmek olacaktır. Böyle olmasa, 68 ve ondan da önce 64. âyette Hz. Muhammed'e hitâben "Rabbinden sana indirilen, onlardan bir çoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır" denilmesinin izahı güçleşecektir.

SONUÇ

Kur'an, insanları inanç gruplarına ayırırken Ehl-i kitaba diğer din mensuplarından farklı bir yer vermiştir. Bu farklılık yeme içme, evlenme, uluslararası dostâne ve hasmâne ilişkiler gibi bir çok sahada kendini gösterir. Tabii bunda müslümanlar gibi onların da aslında semâvî din mensubu olmaları önemli bir etken olmalıdır. Bu durum bir yönüyle müslümanlara dünya sathında sosyal, ekonomik ve daha başka bir çok yönden genişlik ve hareket alanı da sağlamaktadır.

Peki, bütün bunların yanında onların Kur'an'ın evrensel mesajı karşısındaki sorumluluk ve yükümlülükleri nedir? Bu çalışmada verilen bilgi ve yapılan değerlendirmeler ışığında denebilir ki, hıristiyan Kıptîlerin lideri Şenude'nin "Kur'an, hıristiyanların dinini mevcut haliyle sahih kabul

¹⁰⁴ Tevrat ve İncil'in zamanla değiştirildiğine dair görüşleri için bk. Ateş, Süleyman, *a.g.e.*, II, 495- 497; III, 40.

etmektedir” şeklinde özetlenebilecek görüşü Kur’anî herhangi bir esasa dayanmamaktadır. “Kur’an’ın Evrenselliği” başlığını taşıyan ve daha önce kaleme aldığımız makalede üzerinde durulan nasların yanında bu çalışmada zikredilen ve Ehl-i kitabı Kur’an’a iman etmeye ve tâbi olmaya çağıran âyet ve hadisler bu hususu, tartışmaya açma ihtiyacı hissettirmeyecek açıklıkta ortaya koymaktadır. Onun öne çıkardığı âyetler ise iddiasına delil olma niteliği taşımamaktadır. Benzer durum, Ehl-i kitabın Kur’an’a ve Hz. Muhammed’e iman etmelerini gerekli gören, ancak amelî ahkam sahasında kendi kitaplarına göre hareket edebileceklerini öne süren müslüman yazar ve araştırmacıların yaklaşımı için de geçerlidir.

Kur’an’ın önceki kitapları tasdik edici olması ile, onların orijinal içeriğiyle Allah kelamı olduğunu kabul etmesi, zamanla beşer müdahalesine maruz kalan bu kitapların evrensel esaslarını kendisinde barındırıp muhafaza etmek suretiyle doğrulaması, ayrıca Hz. Muhammed ve Kur’an’ın, Tevrat ve İncil gibi önceki ilâhi kitap ve sahifelerde anlatılanlara uygun düşecek biçimde gelmesi olarak anlaşılabilir. Bu noktada önceki kutsal kitaplarla ilişkisi açısından Kur’an’ın, hakem, şahit, kefil ve koruyucu olma (müheymin) vasfı da dikkate alınmalıdır.

Yahudi ve hıristiyanların da dahil olduğu din gruplarına ebedi kurtuluş için a) Allah’a, b) âhiret gününe iman, c) amel-i sâlih şartlarını getiren âyetleri mutlak olarak anlamamak lazımdır; Allah’a ve âhirete iman Kur’an’a ve Hz. Muhammed’e imanı da içermektedir.

Bu çalışmada zikredilen bir çok âyetin yanında Nisâ sûresinin “*Kim de kendine doğru yol (hüdâ) apaçık belli olduktan sonra Elçiye karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu saptığı yola yöneltiriz ve cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!*” mealindeki âyeti (4/115), lafzının umum oluşuyla, Hz. Muhammed’e karşı çıkan ve müminlerin yolundan ayrılanların iflah olmayacaklarını açıkça beyan etmektedir. Bu âyet ayrıca bildirmektedir ki, Allah’ın cehennemle tehdidi, esas itibarıyla, yegane hak din olan İslâm’ın mesajı bütün açıklığı ile kendisine ulaşmış, buna rağmen hakkı kabul etmemiş olanlara yöneliktir. Nitekim bir başka âyette de “*Biz, bir elçi (resûl) göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.*” (el-İsrâ 17/15) buyurulmaktadır.

Şu husus da belirtilmelidir ki, Kur’an’ın amelî hükümlerinin Ehl-i kitabı mutlaka bağlayıcı olmadığını savunanların delil gösterdikleri âyetlerin içe-

riği, -bu çalışmada ortaya konduğu üzere- en azından, iddia sahiplerinin yüklemeye çalıştıkları manalara münhasır kılınamaz; âyetlerin başka türlü anlaşılması da pekala mümkündür. Bu da öne çıkarılan âyetlerin mücmel olduğu, delaletlerinin kati olmadığı sonucuna götürür ki, böylesi bir durumda bu âyetlerin konuyla ilgili muhkem naslar ışığında yorumlanması gerekir. Bu çalışmanın birinci ana başlığı (A) altında zikredilen ve genelde bütün peygamberlere ve kitaplara iman etmeyi âmir olanların yanında, özelde Ehl-i kitaba Hz. Muhammed ve Kur'an'a iman etmeyi, ayrıca her ikisine tâbi olmayı âmir olan âyet ve hadisler muhkem olduğuna göre konuyla ilgili diğer âyetlerin bu naslar çerçevesinde anlaşılması gerekir.

Sonuç itibariyle, Kur'an, Ehl-i kitabı hem iman hem amel boyutuyla müslüman olmaya davet etmektedir. Müslümanların, bu davete olumlu cevap vermeyen Ehl-i kitapla ilişkilerinin nasıl olacağı İslâm tarafından belirlenmiştir. Müslümanlarla savaş halinde olmayan putperestlerle dahi dostane ilişkilerin kurulabileceğini (meselâ bk. el-Mümtehine 60/8), yapılan antlaşma çerçevesinde verdikleri söze sadık kaldıkları sürece müminlerin onlara karşı verdikleri sözde durmaları gerektiğini (et-Tevbe 9/7) belirten Kur'an, benzer ilişkinin Ehl-i kitapla kurulmasına engel olmaz. Bu noktada İslâm, art niyetten uzak, kutsal değerlere karşılıklı saygı çerçevesinde bir araya gelmeleri; dünya barışına katkı sağlamaya, açlık, hastalık, zararlı madde bağımlılığı gibi insanlığın müşterek sıkıntılarını ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlerde Ehl-i kitapla ve diğer inanç kesimleriyle işbirliği yapmayı kesinlikle yasaklamaz. Ehl-i kitapla yapılan fikrî-ilmî düzeydeki karşılıklı dînî tartışmalar ise bu güne kadar sürdürüldüğü gibi gelecekte de devam edecektir.